

**THE NATIONAL CREDIT ACT, 2005
(MOLAO WA NAHA WA MEKITLANE)**

**'Tsohle tseo o lokelang ho di tseba ka
Molao wa Naha wa Mekitlane jwalo ka mokadimi'**

Volumu ya 1: 2007

MANTSWE A HO QALA

Bukana ena ke tataiso ya Molao wa Naha wa Mokitlane [National Credit Act, 34/2005 (NCA)] oo hape o tsejwang ka 'Molao'. Yona ke ya batho ba nkang mekitlane ka mokgwa wa dikadimo, Ilisi, ho reka ka instolmente, karata ya kredit kapa ho fumana thepa kapa ditshebeletso ka mokitlane, jj. ho tswa ho moabi wa mokitlane. Hape e ka sebediswa le ke batho kapa mekgatlo e sebetsang jwalo ka bakena-dipakeng ba bakadimi ba mekitlane (consumer credit intermediaries) ba jwalo ka ditsi tsa dikeletso, bahlanka ba yunione le bolaodi bo eletsang bakadimi ba provinse. Mona ke maiteko a ho nolofatsa dipehelo tsa Molao jwalo ka e ama mokadimi. Bukana ena ha e tlame ka ho ya ka molao. Ha ho ka etseha hore ho be le pelaelo efe kapa efe ka moelelo kapa tshebediso efe kapa efe ya dipehelo tsa Molao, ho tla lokelwa hore ho shejwe dikarolo tse tshwanetseng tsa molao le melawana ya tshebetso.

Ha o sebedisa bukana ena, o kotjwa hore o ele hloko hore qetellong ya Kgaolo ka nngwe ho na le tlhaloso ya mantswe e nolofatsang mareo molemong wa mokadimi eo e ka nna ba o na le tsebo e nyenyane ya mareo a mekitlane. Moo ho kgonehang, dikarolo tse tshwanetseng tsa Molao di boletswa ho etsetsa ha mmadi a hloka tlhakisetsa e nngwe hape ka sehlooho seo ho buuwang ka sona.

TSE KAHARE

1	Boitshetleho ba Molao wa Naha wa Mokitlane	3
2	Ditokelo tsa mokadimi tsa mekitlane	9
3	Ditumellano tsa mekitlane	16
4	Tshebetso tsa papatso	26
5	Ditjeo	29
6	Phediso, ho tlohela le ho qeta mekitlane pele ho nako	36
7	Ho hloleha ho lefa mokitlane le qobello ya ho lefa mokitlane	41
8	Dikeletso ka sekoloto	46
9	Biro ya mekitlane le tlhahisoleseding ya mekitlane	53
10	Ditsekisano le ditletlebo	63
11	Qobello ya Molao wa Naha wa Mokitlane	68
12	Dinomoro tse ding tse molemo tsa bao o ka iteanyang le bona	72

Kgaolo ya 1

BOITSHETLEHO BA MOLAO WA NAHA WA MEKITLANE

Maikemisetso a Kgaolo ena ke ho neha mokadimi tjhebahalo e akaretsang ya Molao, ka ho araba dipotso tse latelang tse mabapi le Molao:-

- Ke ka baka lang Molao ona o ileng wa kengwa tshebetsong?
- Na sepheo sa Molao ona ke sefe?
- Na Molao ona o laola baabi bafe ba mekitlane?
- Na Molao o laola ditumellano dife tsa mekitlane?

Molao wa Naha wa Mekitlaneo kentswe tshebetsong bakeng sa ho:

- Kgothaletsa boikemelo ba tsa moruo le phedisano ba ma-Afrika Borwa ohle
- Kgothaletsa mmaraaka wa mekitlane o se nang leeme hape o sebeletsang pepeneneng
- Sireletsa bakadimi le ditokelo tsa bona mmarakeng wa mekitlane
- Laola **baabi ba mekitlane** bohle, **Baeletsi ba Dikoloto le Biro ya Mekitlane**
- Beha moedi wa ditjeo tsa mekitlane

- Lekanya maemo pakeng tsa baabi ba mekitlane ka ho etsa hore ho be le tsela e tshwanang ya ho fana ka mekitlane ke baabi ba mekitlane, e le hore bakadimi ba tle ba kgone ho bapisa hoo ho fanwang ka hona.

Sepheo sa Molao wa Naha wa Mekitlane ke ho:

- **Nolofatsa le ho ba le mokgwa o tshwanang wa ho utulla dintlha ditumellanong tsa mekitlane.** Molao o beha mokgwa oo ka ona baabi ba mekitlane ba lokelang ho fana ka dintlha ditumellanong tsa mekitlane. Molao hape o laela hore baabi ba mekitlane ba fane ka dintlha ka puo e bonolo eo mokadimi a ka e utlwisang. Lebaka la hona ke hore bakadimi ba lokela ho kgona ho bala le ho utlwisisa dintlha e le hore ba tle ba kgone ho bapisa lesedi le ditumellanong tsa mekitlane ho tswa ho baabi ba mekitlane hore ba etse kgetho ba na le tsebo.
- **Laola biro ya mekitlane le dintlha tseo ba di bolokang direkotong tse mabapi le bakadimi.** Molao o beha mofuta wa dintlha tseo biro ya mekitlane e ka di bolokang ka bakadimi, ka moo dintlha di fumanwang ka teng, di sebediswang, le hore dintlha tseo di ka bolokwa nako e kae direkotong tsa bona. Hwa bohlokwa haholo, maikemisetsa a Molao ke ho netefatsa hore Biro ya mekitlane e boloka direkoto tse nepahetseng tsa bakadimi.
- **Etsa bonnete ba hore dihlahiswa tsohle tsa mekitlane di tshwarwa ka tsela e tshwanang ke baabi ba fapaeng ba mekitlane.** Ka sehlahiswa sa mekitlane ho bolelwa mokgwa oo

moabi wa mokitlane a fanang ka mokitlane ho mokadimi. Mehlala ya mekitlane e kenyelletsa di-*overdraft* (ho ntsha palo ya tjhelete e ka hodimo ho eo o nang le yona), di-*credit card*, di-*personal loan*, diakhaonte tsa diaparo kapa tsa fanitjhara. Sepheo ke ho to etsa bonnete ba hore mokadimi o tseba hore baabi bohle ba mekitlane ba tla tshwara dihlahiswa tse tshwanang ka tsela e tshwanang.

- **Thusa bakadimi ba leng dikolotong haholo ho hlophisa botjha dikoloto tsa bona.** Molao o lokisetša hore bakadimi, ba sa kgoneng ho lefa ditefello tsa bona tsa kgwedi le kgwedi ka ho ya ka ditumellano tsa bona tsa mekitlane, ba thuswe ke Baeletsi ba Mekitlane hore ba hlophise botjha ditefello tsa bona tsa kgwedi le kgwedi le baabi ba bona ba mekitlane. Maikemisetso a Molao hape ke ho thibela hore bakadimi ba se ke ba kena dikolotong ho feta tekano le ho kgothaletsa ho baabi ba mekitlane ho kadimana ka boikarabelo.
- **Ba le bolaodi bo le bong ho tla laola mmaraka ohle wa mekitlane – Bolaodi ba Naha ba Mekitlane [*National Credit Regulator (NCR)*].** Molao o hloma *NCR*, e tla ba le boikarabelo ba ho etsa bonnete ba hore ho latelwa Molao. Baabi ba mekitlane ba lokela ho ingodisa le mokga ona hore ba tle ba kgone ho sebetša ka mokgwa o molaong. Bakadimi ba ka romela ditletlebo tse mabapi le baabi ba mekitlane le Biro ya Mekitlane ho *NCR* ha e be ba hlolehile ho rarolla ditsekisano tsa bona ka ho toba le moabi wa mokitlane kapa Biro ya Mekitlane.

- **Thea Lekgotla la Naha la Bakadimi le tla ahlola ditabeng tse amanang le Molao.** Molao o tswela pele ho hloma Lekgotla la Naha la Bakadimi e leng lekgotla le ikemetseng la dinyewe la bakadimi leo mosebetsi wa lona e leng ho mamela dinyewe le ho fana ka ditaelo tse amanang le mokadimi, ditletlebo le ditsekisano le baabi ba mekitlane, ditlolo tsa Molao le diqeto tsa Bolaodi.

Molao wa Naha wa Mekitlane o laola baabi ba latelang ba mekitlane:

- Dibanka
- *Di-Micro lender* (Bomatjhonisa)
- Bahwebi ba jwalo ka mabenkele a diaparo le fanitjhara
- Dikgwebo tsohle, dikhampani, *di-close corporation* le batho ba etsang kgwebo ka sekoloto, ba fanang ka dikadimo, kapa ba lefisang tswala diakhaonteng tse salletseng morao.
- Hodima moo, o laola le Biro ya mekitlane le Baeletsi ba Mekitlane.

Molao o laola ditumellano tse latelang tsa mekitlane:

- *Di-Mortgage bond*
- Disebediswa tsa mekitlane tse jwalo ka dikarata tsa mabenkele, *di-bank overdraft*, *di-credit card*, *di-garage card*, *di-personal loan*, ho reka ka di-instolmente, dillisi, tshebetso tsa kgwebisano tsa *di-pawn* le tsa ditheolelo.
- ***Developmental credit***
- ***Incidental credit***
- Ditiisetso tsa Mekitlane.

TLHALOSO YA MANTSWE

- **Moabi wa mokitlane** - motho kapa mokga o kadimanang ka tjhelete kapa o fanang ka sekoloto ho e mong tlasa tumellano ya mokitlane.
- **Baeletsi ba Mokitlane** - batho ba ingodisitseng le Bolaodi ba Naha ba Mokitlane (*NCR*), ba thusang bakadimi ba leng dikootong ho feta tekano ho hlophisa botjha dikoloto tsa bona, e ka ba ka mokgwa wa ho rerisana le baabi ba mekitlane ho kenyelletswa le ho fumana taelo ya lekgotla la dinyewe lebitsong la bakadimi .
- **Biro ya mekitlane** e shebana le hona:
 - ↳ ho boloka le ho utulla tefello, dintlha tsa motho (tse sekoloto) mme e amohela ditlaleho kapa e fuputse ka dikopo tsa mekitlane, ditumellano tsa mekitlane, histori kapa mekgwa ya tefello;
 - ↳ ho ngola le ho boloka data ho tswa diraporotong tse nang le hona ho ka hodimo;
 - ↳ ho fana ka diraporoto ka ho ya ka data e boletsweng mona ka hodimo.

Tumellano ya mokitlane – tumellano ka ho ya ka moo moabi wa mokitlane a rekisang thepa kapa a kadimanang ka tjhelete ho mokadimi. Mokadimi o lebelletswa ho dumellana le dipehelo e be o saena tumellano. Tumellano e tla kenyelletsa dintlha tse mabapi le sehlahiswa sa mokitlane seo mokadimi a entseng kopo ya sona ya ba o fuwa sona.

TLHALOSO YA MANTSWE

Dintlha tsena di lokela ho kenyetleisa dipotso tse jwalo ka nako ya tefello, inshoreense, tswala le ditefello tse ding tse lefisitsweng le hore ho tla etsahalang ha mokadimi a hloleha ho lefa di-instolmente tsa hae.

Developmental credit –mofuta o ikgethang wa mokitlane mme o hlalosa Molaong wa Naha wa Mokitlane. Ka ho ya ka Molao, ho na le mofuta e meraro ya *developmental credit*, yona ke dikadimo bakeng tsa merero ya thuto, dikadimo tsa ho haha, ho eketsa kapa ho ntlafatsa ntlo ya ditjeo tse tlase le dikadimo tsa ho qala dikgwebo tse nyenyane le tse mahareng.

Incidental credit - Ha ho kenwe tumellanong ya mantlha ya thekiso ya thepa le ditshebeletso, ke mofepedi ofe kapa ofe le mokadimi maikemisetsa ha se ho eketsa sekoloto sa mokadimi. Ka mnatswe a mang ha se tumellano ya mokitlane, empa ka baka la hore bakadimi ba hloleha ho lefella thepa kapa ditshebeletso ka nako kapa pele ho nako e beuwing, tefello, tefiso kapa tswala e kengwa hodima palo e lokelwang ho leshwa. Tumellano jwale e se e bitswa *incidental credit agreement*. Mohlala wa *incidental credit* e ka ba sekoloto sa akhaonte ya masepala se salletseng morao kapa akhaonte ya ngaka e salletseng morao.

(Dikarolo tsa 5, 8, 10, 12, le 26))

DIHLOOHO TSE DING:

Ditokelo tsa bakadimi (Kgaolo ya 2)
Ditumellano tsa mekitlane (Kgaolo ya 3)
Biro ya Mokitlane (Kgaolo ya 9)
Ditsekisano le ditletlebo (Kgaolo ya 10)
Qobello ya Molao (Kgaolo ya 11)

Kgaolo ya 2

DITOKELO TSA MOKADIMI TSA MOKITLANE

Molao wa Naha wa Mokitlane o tiisetsa bakadimi ditokelo tse latelang, tse leng kgaolong ena:

- Tokelo ya ho etsa kopo ya mokitlane
- Tokelo ya ho se kgethollwe hae o etsa kopo ya mokitlane
- Tokelo ya ho fuwa mabaka a ho hanelwa ka mokitlane
- Tokelo ya ho fuwa ditokomane ka puo ya semmuso eo mokadimi a e utlwisisang
- Tokelo ya ho fuwa ditokomane ka puo e hlakileng e utlwahalang
- Tokelo ya ho fuwa ditokomane tse ngotsweng tse amanang le tshebetso ya kgwebisano ya mokitlane
- Tokelo ya ho ba le sephiri mabapi le tlhahisoleseding ya motho
- Tokelo ya ho fihlela le ho phephetsa dintlha tse tshwerweng ke biro ya mekitlane
- Tokelo ya ho fumana ditatamete tsa mokitlane nako le nako.

Tokelo ya ho etsa kopo ya mokitlane

Molao wa Naha wa Mokitlane o laela hore motho ofe kapa ofe, a ka ba mong kapa ba ba sehlopha kapa khampani, ba na le tokelo ya ho etsa kopo ya mokitlane. Tokelo ena ha e thibele moabi wa mokitlane hore a hane ka mokitlane, ha fela e le hore mabaka a ho hana ha a thehwa hodima mabaka a kgwebo a latelang **tsela tse tlwaelehileng tsa ho lekola polokeho ya mokadimi.**

(Karolo ya 60)

Tokelo ya ho se kgethollwe ha o etsa kopo ya mokitlane

Bakadimi ba etsang kopo ya mokitlane, hape ba sireletswa kgahlanong le kgethollo e leeme ho tswa ho moabi wa mokitlane. Molao o thibela baabi ba mokitlane hore ba kgetholle ka baka la mmala, borabe, boholo, tshekamelo ya sepolotiki, tshekamelo ya tsa thobalano, bodumedi, kapa ho ba setho sa yunione efe kapa efe ya basebetsi. Mokadimi ya nahanang hore o kgethollotswe ka baka la tse badilweng mona ka hodimo a ka nka mehato kgahlanong le moabi eo ka ho sebedisa Lekgotla la Tekano, kapa a ka tletleba Bolaoding ba Naha ba Mokitlane (*National Credit Regulator*) bo tla fetisetsa taba eo Lekgotleng la Tekano.

(Karolo ya 61)

Tokelo ya ho fuwa mabaka a ho tingwa mokitlane

Molao wa Naha wa Mokitlane o neha mokadimi eo kopo ya hae e hanetsweng, tokelo ya ho kopa mabaka a ho hanelwa a ngotsweng fatshe ho tswa ho moabi wa mokitlane. Ha e le hore kopo e hannwe ka baka la raporoto e sa kgahliseng ho tswa birong ya mekitlane, Molao o re moabi wa mokitlane o tshwanetse ho neha mokopi, lebitso, aterese le dintlha tse ding tsa biro eo a fumaneng tlhahisoleseding eo ho yona ka ho di ngollwa fatshe.

(Karolo ya 62)

Tokelo ya ho fuwa ditokomane ka puo ya semmuso eo mokadimi a e utlwisisang

Mokadimi o na le tokelo ya ho fumana ditokomane ho tswa ho moabi wa mekitlane ka puo ya semmuso eo a e utlwisisang. Ditokomane tseo moabi wa mekitlane a tshwanetseng ho di neha mokadimi di kenyelletsa tumellano ya mokitlane, dikhotheishene le ditatamente. Le ha ho le jwalo, hona ho tla laolwa ke dintho tse jwalo a tshebediso, kgonahalo, ditshenyehelo, lebatowa le ditlhoko tsa bakadimi ba sebeletswang ke moabi eo. Moabi wa mekitlane o tshwanetse ho etsa tshisinyo Bolaoding ba Naha ba Mekitlane ka puo eo a tla e sebedisa ditokomaneng mme Bolaodi ba Naha ba Mekitlane bo tla amohela ditshisinyo.

Tokelo ya ho fuwa ditokomane ka puo e bonolo hape e utlwalang

Mokadimi o na le tokelo ya ho fumana tlhahisoleseding ka puo e hlakileng. Hona ho bolela hore dikahare, tlhaloso le bohlokwa ba tokomane bo tshwanetse ho ba bonolo ho utlwisisaha. Mabapi le hona Bolaodi ba Naha ba Mekitlane bo ka fana ka ditataiso tsa ka hore ke eng e ka nkuwang e le “puo e hlakileng”.

(Karolo ya 64)

Tokelo ya ho fuwa ditokomane tse amanang le tshebetso ya kgwebisano ya mokitlane

Molao o neha mokadimi tokelo ya ho fuwa ditokomane tse amanang le tumellano ya mokitlane ka mokgwa oo mokadimi a ikgethelang ona. Mokadimi a ka kgetha ho itatela ditokomane ka boyena sebakeng sa kgwebo sa moabi wa mokitlane, kapa a sebedisa fekese, *email*, kapa leqephe le ka hatsiwang la weposaete. Mokadimi o na le tokelo ya ho

fumana khopi e le nngwe ya ho nka sebaka sa ya mantlha ho tswa ho moabi, ntle le tefo, empa ha feela mokadimi a kopa khopi eo e nkang sebaka selemong seo ho rometsweng ditokomane tsa mantlha ka sona. Bakeng sa dikhopi tse ding tse nkang sebaka sa ya mantlha, mokadimi o tla lebellwa hore a lefe moabi wa mekitlane.

(Karolo ya 65)

Tokelo ya ho ba le sephiri

Tokelo ya mokadimi ya ho ba le **sephiri** e sireletswa ke pehelo ya molao e reng motho ofe kapa ofe kapa mokgatlo o amohelang tlhahisoleseding ya sephiri ya mokadimi kapa o bokellang tlhahisoleseding ya mokadimi, o tshwanetse ho e sebedisetsa morero oo mokadimi a faneng ka ona feela, ntle le ha e le hore tshebediso kapa ho utullwa ha tlhahisoleseding eo ho laelwa ke Molao ona. Molao hape o re motho kapa mokgatlo o tshwereng tlhahisoleseding o tla fana feela ka yona ka tsela eo e laetsweng ke mokadimi kapa lekgotla la dinyewe.

(Karolo ya 68)

Tokelo ya ho fihlela le ho phephetsa tlhahisoleseding e tshwerweng ke biro ya mekitlane

Molao o neha mokadimi tokelo ya ho:

- Fihlela tlhahisoleseding e tshwereng ke biro ya mekitlane mabapi le yena. Tlhahisoleseding e tshwanetse ho fuwa mokadimi ha nngwe ka selemo ntle le tefo, mme a ka lefiswa tjelete e ke keng ya feta R20 ha a e batla ka makgetlo a fetang hanngwe ka selemo.
- Phephetsa le ho kopa bopaki ba nepahalo ya tlhahisoleseding e tshwerweng ke biro. Ha biro e ka hloleha ho hlahisa bopaki ba

hore tlhahisoleseding ke ya nnete, e leng eo mokadimi a tsekisanang le yona, biro e tla tshwanela ke hlakola tlhahisoleseding eo direktong tsa yona.

- Eletswa ke moabi wa mekitlane pele ha ho ba tlhahisoleseding eo e sa lokang e ka fetisetswa ho biro ya mekitlane. Mokadimi o na le tokelo ya ho fumana khopi ya tlhahisoleseding eo ha a rata.

(Karolo ya 72)

Tokelo ya ho fumana ditatamete nako le nako

Molao o laela hore moabi wa mekitlane o tshwanetse ho neha mokadimi setatamete ha nngwe ka kgwedi kapa hang dikgweding tse ding le tse ding tse pedi haebe tumellano ke ya **thekisetsano ya instolmente, Ilisi** kapa kadimo eo ho tshwarisitsweng ka ho hong.

Ho ka dumellwa nako e teletsana mabapi le ho fana ka ditatamete ha mokadimi le moabi wa mekitlane ba dumellana. Empa nako eo ha ya tshwanela ho feta dikgwedi tse tharo. Ha e le hore ke **tumellano ya mortgage** mokadimi o tshwanetse ho fumana setatamete dikgweding tse ding le tse ding tse tsheletseng.

(Karolo ya 108)

TLHALOSO YA MANTSWE

- **Tsela ya ho lekola ho bolokeha mabapi le mokitlane** – tekolo e etsuwang ke moabi wa mokitlane mabapi le hore na mokitlane o tla fuwa mokadimi, na ho ka lebellwa boemo bo jwang ba sekoloto se ke keng sa kgonwa ho leshwa, e le hore na ke kotsi e kaakang e ka amohelwang ha ho lebeletswe profiti.
- **Ho ba sephiring** - ho netefatsa hore tlhahisoleseding e tshwerweng mabapi le motho ha e ntshwe ntle le tumello ya hae kapa ho ya ka ha ho laelwa ke molao.
- **Tumellano ya thekiso ya instolmente** - Thekiso ya thepa e suthang moo ditefello di etsuwang ho ya ka dinako tse behilweng mme ho lefuwa tswala, ditefello kapa ditefiso ho moabi wa mekitlane ke mosebedisi ya nang kapa ya sebedisang thepa eo. Mokadimi o ba mong wa thepa ha ho fihlwa qetellong ya nako ya tumellano ya mokitlane.
- **Llisi** – tshebediso ya nakwana ya thepa e suthang, mme ditefello di lefelwa tshebediso eo. Ho lefiswa le tswala, ditefello le ditefiso mme le mokadimi o na le boikgethelo ba hore bong ba thepa bo fetisetswe ho yena ha ho fihlwa mafelong a tumellano.

TLHALOSO YA MANTSWE

- **Tumellano ya ho tshwarisa ka ho hong** - mokitlane o fuwa ho ya ka tumellano ya ho tshwarisa ka thepa e nngwe e itseng e sa sutheng e tshwanang le kadimo ya ntlo e tshwariswang ka bonto hodima ntlo eo.

DIHLOOHO TSE DING:

Ditumellano tsa mokitlane (Kgaolo ya 3)

Ho hloleha ho lefa le ho qobellwa ho lefa mokitlane (Kgaolo ya 7)

Biro ya mekitlane le tlhahisoleseding ya mekitlane (Kgaolo ya 9)

Ditsekisano le ditletlebo (Kgaolo ya 10)

Kgaolo ya 3

DITUMELLANO TSA MEKITLANE

Kgaolong ena re tla sheba dihlooho tse latelang:

- Na tumellano ya mokitlane ke eng?
- Ditumellano tse sa sireletsweng tlasa Molao ona
- Ditatamete tsa pele ho tumellano le dikhotheishene
- Ditumellano tse seng molaong
- Ditlamorao tsa ditumellano tse seng molaong
- Ditlhophiso tse seng molaong ditumellanong tsa mekitlane
- Ditlamorao tsa ditlhophiso tse seng molaong
- Diphethoho ditumellanong tsa mekitlane le ho eketsa le ho fokotsa tjhelete eo ho ka fanwang ka yona.

Na tumellano ya mokitlane ke eng?

Tumellano ya mokitlane e ka hlahoswa jwalo ka tumellano mahareng a moabi wa mokitlane le mokadimi moo:

- Moabi wa mokitlane a fanang ka ditshebeletso kapa thepa kapa a kadima mokadimi tjhelete
 - ↳ Mokadimi o lefella thepa kapa ditshebeletso kapa o lefa tjhelete eo a e kadimileng nakong e beuweng; kapa
 - ↳ Moo mokadimi a tla lefa tefello e le nngwe feela, tefello eo e etswa ka letsatsi le beilweng ke mokadimi le moabi wa mokitlane; hape
 - ↳ Mokadimi o tshwanetse ho lefa tswala le ditefello kapa ditefiso tse ding hodima tjhelete eo e setseng ya eo a e kadimileng kapa tjhelete eo e setseng ya thepa kapa ditshebeletso tseo a di rekileng.
- Mokadimi le moabi wa mokitlane ba kenetse **thekisetsano ya ho tshwarisa ka se seng** (pawn transaction), tumellano ya thekisetsano ya theolelo, tumellano ya *mortgage* kapa tumellano ya llisi.
- Moabi wa mokitlane o kenela tumellano e tiiseditsweng ya mokitlane le motho e mong moo motho eo a tshepisang ho lefa sekoloto ka mokadimi e mong ka mora ho fumana tseko ho tswa ho moabi wa mokitlane.

(Karofo ya 8)

Ditumellano tseo sa sireletsweng ke Molao ona

- Ditumellano tseo ho tsona moabi wa mokitlane le mokadimi ba nang le dikamano, mohlala, monna le mosadi;
- Ditumellano tseo leloko la *stokvel* le kadimang tjhelete ho tswa ho *stokvel*;
- Tumellano eo ho yona molaodi wa khampani a kadimang khampani tjelete;
- Tumellano eo ho yona institjhushene ya mmuso e kadimang kapa e fumana tjelete mohloding ofe kapa ofe. Mohlala, ha banka e kadima tjelete ho tswa Bankeng ya Risefe ya Afrika Borwa, tshebetso eo ya kgwebisano ha e sireletswa ke Molao ona.

Ditatemente tsa pele ho tumellano le dikhotheishene

Molao o laela hore mokadimi o tshwanetse ho fuwa **setatemente sa pele ho tumellano** le khotheishene pele a kenela tumellano ya mokitlane le moabi wa mokitlane. Setatemente sa pele ho tumellano ke tokomane e hlahosang dipehelo tsa tumellano ya mokitlane eo moabi wa mokitlane a batlang ho e kenela mmoho le mokadimi. Hodima moo, mokadimi o tshwanetse ho fuwa khotheishene eo e hlahosang ditjeo tsa mokitlane tse hlokehang. Khotheishene e tshwanetse ho akaretsa **mokitlane wa ho qala**, sekghala sa tswala, palo yohle e lokelwang ho leshwa tlasa tumellano, di-instolmente le ditefello le ditefiso le tswala. Setatemente sa pele ho tumellano le khotheishene, di ka ngolwa tokomaneng e le nngwe kapa tse fapaneng. Khotheishene eo e fuwang mokadimi e sebetsa bakeng sa matsatsi a mahlano a kgwebo feela. Ha e le hore moabi wa mokitlane o kenela tumellano le mokadimi matsatsing ana a mahlano, moabi o tla tlameha ho lefisa sekghala se tshwanang kapa ditjeo jwalo ka ho boletswa khotheisheneng. (Dikarolo tsa 92 le 93)

(Melawana ya 28 -31)

Ditumellano tse seng molaong

Molao o bolela ha ditumellano tse latelang e le tse seng molaong:-

- Moo mokadimi e leng **ngwana** hape a sa thuswa ke motho e moholo ya mo hlokometseng ka nako eo tumellano e saenwang ke mokadimi. Ha mokadimi a bolella moabi wa mekitlane mashano hoo a qetellang a dumela hore ha a sa le ngwana, moo tumellano e tla sebetsa.
- Ditumellano tse kenelwang le mokadimi ya phatlaladitsweng a sa itekanela kelellong.
- Tumellano e kenelwang le mokadimi ya leng ka tlasa **taelo ya tsamaiso (administration order)** moo motsamaisi a sa dumellang hore ho kenelwe tumellano
- Ditumellano tse leng sephetho sa **negative option marketing**. “*Negatiive option marketing*” ke boemo boo ho bona moabi wa mokitlane a nehang mokadimi mokitlane oo ka boona o qetelang e le tumellano ya mokitlane ntle le haebe mokadimi a ka hana.
- Tumellano eo baabi ba mokitlane ba sa ingodisang le Bolaodi ba Naha ba Mokitlane, le ha ba lokela ho etsa jwalo ka ho ya ka molao. Moabi wa mokitlane ya ngodisitsweng o tshwanetse ho pepesa setifikeiti le letshwao le tswang Bolaoding ba Naha ba Mokitlane.

HLOKO: Baabi ba bang ba mokitlane ha ba tlamehe hore ba ingodise le Bolaodi ba Naha ba Mokitlane, empa ditumellano tsa bona di ntse di laolwa ke Molao.

(Karolo ya 89)
(Molawana wa 32)

Ditlamorao tsa ditumellano tse seng molaong

Ha tumellano ya mokitlane e ka phatlalatswa hore ha e molaong ke lekgtla la dinyewe, moabi wa mokitlane a ke ke a kgona ho suwa mokadimi bakeng sa ditjhelete dife kapa dife tseo a di kolotang ka tlasa tumellano eo. Molao o bolela hore moabi wa mokitlane o tshwanetse ho busetsa ditjhelete tse lefilweng, mmoho le tswala jwalo ka ha di beilwe tumellanong. Moo ho bonwang hore mokadimi o tla ruiswa ka tsela e sa lokang ha ditjhelete tsohle tse lefuweng moabi wa mokitlane di fuwa yena, moabi wa mokitlane o tla lahehelwa ke ditjhelete tseo mme di fuwe Mmuso.

(Karolo 89)

Dipehelo/ditloloso tse seng molaong tumellanong ya mokitlane

Molao ha o dumele hore dipehelo/ditloloso tse ding di kenyelletswe ditumellanong tsa mokitlane. Ho thibelwa ha dipehelo le maemo ana ho sireletsa mokadimi kgahlanong le diketso tse ding tsa baabi ba mekitlane. Hara dipehelo le ditloloso tse thebetsweng ke:-

- Dipehelo/ditloloso tse kgelosang mokadimi kapa di etsa hore a se sireletsehe kgahlanong le bomenemene;
- Dipehelo/ditloloso tse bolelang hore mokadimi o qheletse thoko tse ding tsa ditokelo tsa hae tse ka amanang le ditumellano tsa mekitlane. Ditokelo tse ke keng tsa qhellwa thoko di kenyelletsa tokelo ya mokadimi ya ho etsa hore mokitlane wa hae o hlophiswe botjha, tokelo ya ho se **amohwe** thepa e rekisitsweng mmarakeng, le tokelo ya ho hanyetsana le ho hulwa hofe kapa hofe ha ditjhelete akhaonteng ya mokadimi;

- Dipehelo/ditlološo tse hloka hore mokadimi a dumele hore o fumane thepa kapa tlhahisoleseding ho tswa ho moabi wa mokitlane, pele a fumana thepa kapa tlhahisoleseding eo;
- Dipehelo/ditlološo tse laelang mokadimi hore a dumele hore o tla lahlehelwa ke tjelete eo a e lefileng moabi wa mokitlane ha a ka hloleha ho tswela pele ka tumellano;
- Dipehelo/ditlološo tse laelang mokadimi hore a siye dintho tse jwalo ka tokomane ya boitsebiso, dikarata tsa banka kapa dinomoro tsa *PIN* tsa dikarata tsa banka, ho moabi wa mokitlane;
- Dipehelo/ditlološo tse dumellang moabi wa mokitlane ho lefela sekoloto sa mokadimi ka thepa kapa akhaonte ya mokadimi e tshwerweng ke moabi wa mokitlane, ntle le ha mokadimi a nehile moabi wa mokitlane ditaello tse ikgethang tse boelang hore ke thepa efe e ka sebediswang kgahlanong le tumellano ya mokitlane.
- Ditokelo tse latelang tsa molao wa tlwaelo kapa ditokiso tse leng teng bakeng sa mokadimi di ke ke tsa qhellwa thoko tumellanong ya mokitlane.
- **Exceptio erroris calculi** e bolela ho itshireletsa ka ho ya ka phoso e entsweng ha ho balwa,
- **Exceptio non numerate pecuniae** ke ho itshireletsa ha motho ya suuweng ka tshepiso ya ho lefa tjelete e sa kang ya amohelwa.
- **Exceptio non causa debiti** e bolela ka tshireletso ya sekoloto se tleleimuweng se se nang mabaka.

Tsena tse mona ka hodimo di bolela hore mokadimi ha a hloke ho fana ka bopaki ka botlalo mabapi le hore mokadimi a lefe seo a se kolotang.

O se ke wa saena tokomane e sa ngolwang letho. Moabi wa mokitlane a ka sala a tlatsa dintho tse ding ka mora ho ba o saene konteraka, eleng dintho tse le sa dumellanang ka tsona.

(Karolo 90 & 121) (Molawana wa 32)

Ditlamorao tsa dipheho tse seng molaong

Mokadimi a ke ke a suuwa kapa a qobellwa ho latela pehelo tumellanong ya mokitlane o fumanweng o se molaong. Dipheho tse seng molaong di ama ditumellano tsa mekitlane ka ditsela tse pedi:

1. Pehelo e seng molaong e ka etsa hore tumellano yohle ya mokitlane e se be molaong mme mokadimi a ka se qobellwe ho lefa moabi wa mokitlane ka tlasa tumellano eo; kapa
2. Pehelo e seng molaong e ka fetolwa ke lekgotla la dinyewe kapa ya hlakolwa netefatsa hore tumellano e dula e le molaong, mme ha ho le jwalo mokadimi o tla nne a tlangwe ke tumellano eo ya mokitlane le pehelo e fetotsweng. **(Karolo ya 90)**

Diphetoho ditumellanong tsa mekitlane le keketso/phokotso ya palo ya tjhelete

Molao o re phetoho efe kapa efe e etsuwang tumellanong ya mokitlane, eo mokadimi a seng a e saenne e ka se sebetse, ntle le ha

- phetoho e fokotsa mokitlane wa mokadimi ka tlasa tumellano; kapa
- mokadimi a saena di-inishiale tsa hae ka thoko haufi le moo phetolo e entsweng; kapa

- phetoho e ngotswe fatshe mme ya saenwa ke bobedi mokadimi le moabi wa mokitlane; kapa
- ha e le hore phetoho eo e rerwa ka molomo mme ka morao ya ngolwa fatshe.

Ka ho ya ka Molao, mokadimi o na le tokelo ya ho laela moabi wa mokitlane ka ho mo ngolla hore a fokotse tjehelete eo a ka e fumanang ka mokitlane. Moabi wa mokitlane o tshwanetse ho tiisa le mokadimi hore palo ya tjehelete eo a ka e fumanang e fokoditswe ka ho ya ka kopo ya mokadimi mme a bolele mohla oo phokotso e qadileng ka ona.

Mokadimi o dumelletswe hore a eketse tjehelete eo a ka e nkang ka tlasa tumellano ya mokitlane ho ya ho ile kapa nakwana. Mokadimi o tshwanetse ho dumela ka ho ngola fatshe, hore ho eketswe tjehelete eo ha nako e fihla mme yena a sa botswa, empa le moo moabi wa mokitlane a fumanang tumello e jwalo ho tswa ho makadimi, moedi wa palo o ka eketswa hang feela ka selemo. Le ha ho le jwalo, mokadimi a ka re nakong efe kapa efe a kopa ho ekeletswa moedi wa mokitlane.

TLHALOSO YA MANTSWE

- **Tshebetso ya kgwebisano e tshwarisang ka thepa** – tumellano ya mokitlane eo ho ya ka yona mokadimi a fuwang mokitlane mme yena a tshwarisa ka thepa e suthang bakeng sa mokitlane oo.
- **Ngwana** – motho ya leng dilemo tse ka tlase ho tse 18 eo lekgotla la dinyewe le eso ka le phatlalatsa hore o boemong ba motho e moholo.
- **Taelo ya tsamaiso** – Taelo e ntshwang ke Lekgotla la Dinyewe la Makgistrata eo ho ya ka yona mokitlane wa mokadimi, o sa feteng R50 000, o hlophiswa botjha mme o laolwa ke motsamaisi wa lekgotla.
- **Ho amohuwa** – Moo mokadimi a hlolehileng ho lefa tlasa tumellano ya thekiso ya instolmente, mme moabi wa mokitlane a ka kopa lekgotla la dinyewe hore le mo fe taelo ya ho amoha thepa eo e rekilweng ka tlasa tumellano ya mokitlane.
- **Setatementsa sa pele ho tumellano** – Setatementsa seo moabi wa mokitlane a se fang mokadimi pele a kenela tumellano ya mokitlane. Setatementsa se tshwere diphelelo le maemo a tumellano ya mokitlane e lohothwang.

TLHALOSO YA MANTSWE

- **Negative option marketing** – Moo moabi wa mokitlane a fang mokadimi mokitlane oo a sa o kopang. Mokadimi o tshwanetse ho hana mokitlane oo a fuwang ona ho seng jwalo hoo e tla ba tumellano ya mokitlane (sheba kgaolo ya bone bakeng sa tlhahisoleseding e eketsehileng).

DIHLOOHO TSE DING:

Ditokelo tsa mokadimi (Kgaolo ya 2)

Tshebetso tsa papatso (Kgaolo ya 4)

Ditjeo (Kgaolo ya 5)

Ho tlohela, ho fedisa le ho qeta tefello pele ho nako (Kgaolo ya 6)

Kgaolo ya 4

TSHEBETSO TSA PAPATSO

Kgaolo ena e shebana le tshebetso tsa ho rekisa le ho bapatsa tseo baabi ba mekitlane ba dumelletsweng ho di etsa. Hape e akaretsa le tshebetso tse sa dumellwang tlasa Molao wa Naha wa Mekitlane. Ho tla akaretswa dihlooho tse latelang:

- *Negative option marketing*
- Ho thibela ho bapatsa le ho rekisa malapeng le mesebetsing ya batho
- Dinako tseo ho dumelletsweng hore motho a rekise malapeng le mesebetsing ya bakadimi.

Negative option marketing

Negative option marketing e etseha ha moabi wa mokitlane a neha mokadimi mokitlane, mme mokadimi a sa kopa mokitlane oo, mme *offer* eo e bolela hore tumellano e tla iketsahalla ka boyona ntle le haebe mokadimi o hana *offer* eo. Molao o thibela mofuta ona wa papatso. Tumellano efe kapa efe eo mokadimi a e kenelang ka mokgwa ona ha e yo molaong mme ho tla sebetsanwa ka yona ka ho ya ka moo ho buuweng ka yona Kgaolo ya 3.

Molao o boela o laela hore ha ho saenwa tumellano ya mokitlane mokadimi o tshwanetswe ho fuwa nako ya ho etsa qeto ka ho latelang:

- hore moedi wa mokitlane wa mokadimi o ka tlasa fasilithi ya mekitlane hore o eketswe dikgweding tse ding le tse ding tse leshome le metso e mebedi;
- ho fumana dikgokahano dife kapa dife tsa papatso kapa ho kenyelletswa lenaneng lefe kapa lefe la papatso la moabi wa mekitlane le tla rekiswa kapa la ajwa.

(Karolo ya 74)

Ho thibela ho bapatsa le ho rekisa lapeng le mosebetsing

Molao o re moabi wa mokitlane ha a tshwanela ho tshwenya motho ya ka bang mokadimi ka sepheo sa hore a be mokadimi. Ho netefatsa hore batho ha ba tshwenngwe hore ba kene ditumellanong tsa mokitlane, Molao o thibela ho bapatswa le ho ho rekiswa ha mekitlane malapeng le mesebetsing ya bakadimi. Le ha ho le jwalo, ho na le maemo moo mokitlane o ka rekiswang le ho bapatswa ka tselo e molaong lapeng kapa mosebetsing wa mokadimi. Ona ho buuwa ka ona mona ka tlase.

(Karolo ya 75)

Maemo ao ka tlasa ona ho dumellwang hore ho bapatswe kapa ho rekiswe mekitlane lapeng la mokadimi

Molao wa Naha wa Mekitlane o dumella hore mokitlane o bapatswe le ho rekiswa lapeng ka tlasa maemo ana:

- Ha e le hore moabi wa mekitlane o menngwe ke mokadimi ho tla bapatsa le ho rekisa lapeng la mokadimi;
- Ha e le hore moabi wa mokitlane o etela mokadimi ho ya rekisa thepa kapa ditshebeletso, e be moo o fana kapa o hlophisa ho fana ka mokitlane wa ho reka thepa kapa ditshebeletso tseo moabi a di rekisang;
- Ha e le hore moabi wa mokitlane o rekisa mokitlane wa ntshetsopele hoo a ka ho etsa lapeng la mokadimi kapa mosebetsing wa hae ntle le ho mengwa moo ke mokadimi.

Molao o dumella ho rekiswa le ho bapatswa ha mokitlane mosebetsing, ka tlasa maemo a latelang:

- Ha e le hore motho ya ka bang mokadimi ke ramosebetsi;
- Ha e le hore moabi wa mokitlane o dumellane le mokadimi hore a tle mosebetsing ka sepheo sa ho bapatsa le ho rekisa mokitlane;
- Ha e le hore moabi wa mokitlane o hlophisa le ramosebetsi, moemedi wa yunione ya basebetsi le/kapa mosebeletsi hore moabi wa mekitlane a bapatse kapa a rekise mokitlane mosebetsing;
- Ha e le hore moabi wa mokitlane o rekisa mokitlane wa ntshetsopele. **(Karolo ya 75)**

DIHLOOHO TSE DING:

Ditokelo tsa baadimi (Kgaolo ya 2)
Ditumellano tsa mokitlane (Kgaolo ya 3)

Kgaolo ya 5

DITJEO

Kgaolo ena e shebana le ditefello tseo baabi ba mokitlane ba dumelletsweng ho di lefisa bakadimi ha ba kenela ditumellano tsa mokitlane le bona. E akaretsa dihlooho tse latelang:

- Sekgahla sa tswala le ditefello tsa ho qala
- Ditefello tsa ditshebeletso
- Inshoreense ya mokitlane
- Ditjeo tse ding.

Sekgahla sa tswala le ditefello tsa ho qala

Tswala ke tjehelete eo moabi wa mokitlane a e lefisang mokadimi tjeheleteng e setseng ya tumellano ya mokitlane. Palo ena e balwa ke maobi wa mekitlane a disebedisa dipersente, tse bitswang sekgahla sa tswala. Sekgahla sa tswala se tshwanetse ho bontshwa tumellanong ya mokitlane e saenwang ke mokadimi ha a kenela tumellano ya mokitlane. Molao o laola sekgahla sa tswala ka ho beha boholo bo itseng ba sekgahla sa tswala boo baabi ba mekitlane ba ka se lefisang bakadimi bakeng sa ditumellano tse fapaneng tsa mekitlane. Sheba lenane le mona ka tlase la boholo ba sekgahla sa tswala se behwang Molao.

Ditefello tsa ho qala ke tjehelete eo moabi wa mokitlane a e lefisang mokadimi bakeng sa ho kena tumellanong ya mokitlane le mokadimi eo. Mokadimi o tshwanela ke ho lefa tjehelete ena feela a a kena tumellanong. Moabi wa mokitlane o tshwanetse ho neha mokadimi boikgethelo ba ho lefa tefello ena ka thoko pele, mme ka ho etsa jwalo, ha ho na tswala e tla lefiswa. Molao hape o laola ditefello tsa ho qala ka ho bolela boholo ba tefello ya ho qala eo bakadimi ba lokelwang ho lefiswa yona. Sheba lenane le mona ka tlase ha o batla tlhahisoleseding e eketsehileng. Tefello ya ho qala ha ya tshwanela ho ba ka hodimo ho 15% ya palo ya kadimo eo mokadimi a e kopileng.

(Karolo ya 101)

(Melawana ya 36, 39, 40, 41, 42, 45)

Mofuta wa tumellano ya mokitlane	Sekgahla sa hodimo ya tswala	Sekgahla sa hodimo ya ditefello tsa pele
Tumellano ya di-Mortgage/Dibonto	$(\text{REPO rate} \times 2.2) + 5\%$	R1 000 + 10% ya palo efe kapa efe e ka hodimo ho R10 000 (boholo ba tefello ba R5 000)
Difasilithi tsa Mokitlane (mohlala, karata ya krediti, karata tsa mabenkele, jj.)	$(\text{REPO rate} \times 2.2) + 10\%$	R150 + 10% ya palo efe kapa efe e ka hodimo ho R1 000 (boholo ba tefello ba R1 000)
Kadimo ya ho se tshwarise ka letho (mohlala, Personal loan)	$(\text{REPO rate} \times 2.2) + 20\%$	R150 + 10% ya palo efe kapa efe e ka hodimo ho R1 000 (boholo ba tefello ba R1 000)
Di-Incidental Credit Agreements (mohlala, sekoloto se saletseng morao sa dingaka, Eskom Masepala, jj.)	2% ka kgwedi	HA E SEBETSE
Ditumellano tsa Mokitlane wa Ntshetsopele:		
• Dikadimo tsa kgwebo e Nyenyane le e Mahareng	$(\text{REPO rate} \times 2.2) + 20\%$	R250 + 10% ya palo efe kapa efe e ka hodimo ho R1 000 (boholo ba tefello ba R2 500)
• Dikadimo tsa ho reka ntlo e theko e tlase	$(\text{REPO rate} \times 2.2) + 20\%$	R500 + 10% ya palo efe kapa efe e ka hodimo ho R1 000 (boholo ba tefello ba R2 500)
Dikadimo tsa Nako e Kgutshwane (dikadimo tse fihlang dikgweding tse 6 tse)	5% ka kgwedi	R150 + 10% ya palo efe kapa efe e ka hodimo ho R1 000 (boholo ba tefello ba R1 000)
Dikadimo dife kapa dife tse sa akaretswang mona ka hodimo	$(\text{REPO rate} \times 2.2) + 10\%$	R150 + 10% ya palo efe kapa efe e ka hodimo ho R1 000 (boholo ba tefello ba R1 000)

Ditefello tsa ditshebeletso

Ditefello tsa ditshebeletso ke tjhelete eo moabi wa mokitlane a e lefisang mokadimi bakeng sa tshebeletso ya tumellano ya mokitlane o pakeng tsa bona. Tefello ke ya tsamaiso kapa tlhokomelo ya tumellano ya mokitlane. Moabi wa mekitlane a ka lefisa tefello ka kgwedi kapa ka selemo. E ka lefiswa hape le ka ho ya ka tshebetso ya kgwebisano. Molao o laola ditefello tsa tshebeletso ka ditsela tse ngata ho kenyelletswa le ka ho bolela boholo ba tefello boo moabi wa mekitlane a dumelletsweng ho bo lefisa le hore ke ha kae moo a ka lefisang. Boholo ba ha jwale ba tefiso boo moabi wa mokitlane a ka bo lefisang mokadimi ke R50.00 ka kgwedi. Ha e le hore mokadimi o lefiswa ka selemo boholo ba tefiso ke R600.00 ka selemo. Ha e le hore mokitlane o leshwa o be o qetwe pele ho nako ke mokadimi mme selemong seo ho ntshitsweng tefello ya selemo, moabi wa mekitlane o lokela ho kgutlisa karolo e sa sebediswang ya tefello ya tshebeletso ho mokadimi.

(Karolo ya 101)

(Molawana wa 44)

Inshoreense ya mokitlane

Molao hape o laola le inshoreense ya mokitlane. Ena ke inshoreense eo moabi wa mekitlane a e hlokanang ha mokadimi a nka sehlahiswa se itseng se jwalo ka kadimo ya ho reka ntlo kapa karata ya krediti. Inshoreense e tla lefela sekoloto ho moabi wa mokitlane tlasa maemo a mang a itseng a jwalo ka ho hloka hla ha mokadimi.

Molao o laela hore inshoreense e ka se be ke hodimo tjhelete e kolotwang, mme e tshwanetse ho fokotseha ha mokitlane o fokotseha. Ha e le hore ke kadimo ya ho reka ntlo, inshoreense e ka se fete theko ya ntlo eo.

Ka dinako tse ding mokadimi a ka tsebiswa ka inshoreense ya “boikgethelo” e tla ba molemong wa mokadimi. Mohlala, ha mokadimi a fuwa kadimo ya ho reka koloi, ho ka ba molemong wa hae ho etsa bonnete ba hore theko e felletseng ya koloi e ya sireletswa mme e seng sekoloto se setseng feela, hobane ha a sa etse jwalo, ha koloi e ka senyeha hoo e ke keng ya pheta e loka, ke tjhelete e setseng feela e yang ho moabi wa mokitlane e tla sireletswa mme mokadimi yena a ke ke a fumana letho bakeng sa boleng ba koloi.

Inshoreense ya mokitlane

Molao o laela hore mokadimi a ke ke a qobellwa ho nka inshoreense eo ho fanwang ka yona ke moabi wa mekitlane, empa a ka kgetha ho nka inshoreense eo a ikgethelang yona. Ha mokadimi a kgetha ho sebedisa inshoreense ya hae, moabi wa mokitlane a ka kopa hore ditefello di leshwe ke moabi khampaning ya inshoreense e be mokadimi o lefiswa kgwedi le kgwedi.

Ditefello tsohle tsa inshoreense di tshwanetse ho leshwa kgwedi le kgwedi ntle le moo tumellano e amang tjhelete e ngata e ka leshwang ka selemo. Ditefello tsa selemo di tshwanetse ho etswa qalong ya selemo seo ka sona tumellano e kenetsweng ka ona. Ha e le hore tumellano ya tjhelete e ngata e qetwa ho leshwa pele ho nako, mokadimi o tshwanetse ho busetswa tjhelete ya dikgwedi tseo tse setseng.

O kotjwa hore o iteanye le moeletsi wa ditjhelete ya nang le laesense pele o itlama ka inshoreense.

(Dikarolo tsa 101 le 106)

Ditjeo tse ding

Molao, ka hodima ditefiso tse ding tseo ho buuweng ka tsona kgaolong ena, o dumella hape hore moabi wa mekitlane ho lefisa bakadimi ho latelang:

- **Ditefiso tsa ha mokitlane o salletse morao.** Ena ke tefiso eo moabi wa mokitlane a ka e lefisang mokadimi ya salletseng morao ka ditefello tsa tumellano ya mokitlane. Ditefiso tsena di amana le ditjeo tseo moabi wa mekitlane a di fihletseng ha a leka ho tsebisa mokadimi hore o salletse morao ka akhaonte ya hae. Ditjeo tsena ke tsa lengolo la ho tsebisa mokadimi hore o morao ka ditefello. Ditefello tsa ha mokitlane o salletse morao ha di akaretse mehala e entsweng. Molao o re mokadimi a ka se lefiswe tjelete e fetang ditjeo tsa moabi wa mokitlane. Molao o re tefiso ya lengolo e lokela ho lekana le tefiso e dumelletseng ke lekgotla la dinyewe, mmoho le ditjeo tsa sebele tse fihletseng ka ho romela lengolo le rejistarilweng.
- **Ditjeo tsa ho bokella.** Ditjeo tsa ho bokella ke tjelete e fihlelwang ke moabi wa mokitlane ha a leka ho bokella sekoloto se salletseng morao ho tswa ho makadimi. Molao o bolela hore moabi wa mokitlane ha a dumellwa ho lefisa mokadimi ditjeo tsa pokello, tse leng ka hodimo ho tse dumellwang ke lekgotla la dinyewe.

Molawana wa *in duplum* o bolela hore ha mokadimi a salletse morao, ditefello tsa ho salla morao ha di a tshwanela ho feta tjelete eo e kolotwang ha ho qala ho salla morao ho etsahala.

(Karolo ya 101)

(Melawana ya 46 48)

TLHALOSO YA MANTSWE

RR= REPO Rate – sekgahla sa semmuso seo dibanka di kadimanang ka tjelete ka sona ho tswa Bankeng ya Risefe ya Afrika Borwa (hona ha ho tshwane le prime rate). REPO Rate e ka fumanwa karolong ya ditjelete ya dikoranta kapa o ka iteanya le banka e haufi le wena.

DIHLOOHO TSE DING:

Ditokelo tsa mokadimi (Kgaolo ya 3)

Ditumelano tsa mokitlane (Kgaolo ya 3)

Ho tlohela, ho fedisa kapa ho qeta sekoloto pele ho nako (Kgaolo ya 6)

Ho se lefe le ho qobellwa ho lefa (Kgaolo ya 7)

Kgaolo ya 6

PHEDISO, HO TLOHELA LE HO QETA MEKITLANE PELE HO NAKO

Kgaolo ena e tla kenyelletsa ho fedisa le ho khansela ditumellano tsa mekitlane. Dikumellano di ka fediswa neng hape jwang, le ka moo hoo ho ka amang mokadimi. Ho tla shejwa diihlooho tse latelang:

- Phediso ya tumellano ya mokitlane ke mokadimi kapa moabi wa mokitlane
- Ditefello tsa ka pejana le ho fuwa dintlha mabapi le tsona
- Tokelo ya mokadimi ya ho qeta mokitlane pele ha nako
- Ho lisa kapa ho reka ka instolmente ho saenetsweng ke mokadimi sebakeng se seng sa kgwebo sa moabi wa mokitlane, le
- Ka moo ho tlohela kapa ho kgutlisa thepa ho ka amang mokadimi ka teng.

Phediso ya tumellano ya mokitlane ka mokadimi kapa moabi wa mokitlane

Molao o hlalosa hore nakong e nngwe le e nngwe mokadimi a ka fedisa tumellano ya mokitlane ka ho lefa tjhelete e setseng kaofela ha yona. Tjhelete ya ho fedisa mokitlane ke palo ya tjhelete yeo e fihlelwang ka tsela e latelang:-

- Sekoloto se setseng sa pele ka nako ya phediso;
- Tswala e setseng sekolotong sa pele letsatsing la phediso ya tumellano;
- Ditefello dife kapa dife tse setseng ka letsatsi la tefello ya ho fedisa;
- Tefiso ya tefello ya ho fedisa mokitlane pele ho nako ha e le ditumellano tse kgolo jwalo ka ha ho hlalosewa mona ka tlase.

Ha ho kotlo e tla lefiswa mabapi le **ditumellano tse nyenyane kapa tse mahareng**. Ha e le hore mokadimi o batla ho fedisa **tumellano e kgolo ya mokitlane**, ke hore tumellano e ka hodimo ho R250 000 (dikete tse makgolo a mabedi le metso e mehlano tsa diranta) kapa tumellano ya *mortgage*, tjhelete ya ho fedisa mokitlane e ka kenyelletsa tefello ya ho fedisa mokitlane pele ha nako, e sa tshwanelang ho feta tswala ya dikgwedi tse tharo, mme ka tlase ho moo ha mokadimi a ka fana ka nothisi ya ho fedisa tumellano pele ho nako. Ha ho ka fanwa ka nothisi ke mokadimi yona e tla fokotsa tsefiso ya tswala ya dikgwedi tse tharo tsa ho qeta pele ho nako.

Molao o dumella moabi wa mokitlane hore a fedise tumellano pele ho nako ha e le hore mokadimi ha a lefe hantle.

(Karolo ya 125)

Ditefello tsa ka pejana le ho fuwa dintlha mabapi le tsona

Molao o hlalosa hore mokadimi a ka lefa instolmente eo a e kolotang ka tlasa tumellano ya mokitlane pele ho nako. Moabi wa mokitlane a ka se hanele mokadimi hore a lefe pele ho nako kapa a mo fa kotlo ka baka la hore o lefile pele ha nako.

Ha mokadimi a lefa moabi wa mokitlane ditefello a di qete pele ho nako, Molao o laela hore moabi wa mekitlane o lokela ho aba ditefello tseo ka mokgwa o latelang:-

- Sa pele, o tshwanetse ho lefa tswala ya mokitlane ka ho latela tumellano ya mokitlane;
- Sa bobedi, o tshwanetse ho lefa ditefello dife kapa dife le ditefiso tse hlokehang;
- Sa boraro, o tshwanetse ho fokotsa sekoloto sa pele.

(Karolo ya 126)

Tokelo ya mokadimi ya ho qeta ho lefa mokitlane pele ha nako

Molao o fa mokadimi tokelo ya ho lefa mokitlane a o qete pele ho nako e beilweng tumellanong. Mokadimi ha a tlamehe hore a nehe moabi wa mokitlane nothisi ya hore o tla lefa tjhelete yohle a e kolotang pele ho nako.

Mabapi le tumellano ya mokitlane e kgolo, ha mokadimi a sebedisa tokelo ena, yena o tla lefiswa tefiso ya ho qeta pele ho nako, jwalo ka ha ho boletswa mona ka hodimo. Tokelo ena e fumaneha hape le ho *guarantor*. *Guarantor* ke motho ya dumelang ho lefa sekoloto, se lokelwang ho leshwa moabi wa mekitlane ke mokadimi e mong ha ho ka etseha hore mokadimi a hlollehe ho lefa moabi wa mekitlane.

(Karolo ya 125)

Ditumellano tsa thekiso ya llisi kapa instolmente tse saennweng ke mokadimi sebakeng seo e seng aterese e ngodisitsweng ya kgwebo ya moabi wa mokitlane

Ha mokadimi a saena tumellano ya ho lliisa kapa ho reka ka instolmente, mme a sa saenele sebakeng sa kgwebo sa moabi wa mokitlane, mokadimi a ka fedisa tumellano eo matsatsing a 5 a mosebetsi ka mora ho kena tumellanong eo. Mokadimi a ka fedisa tumellano ka ho kgutlisa thepa kapa ho lefella ditshebeletso dife kapa dife tseo mokadimi a seng a di fumane ho tswa ho moabi wa mekitlane. Molao o boela o laela hore moabi a busetse mokadimi tjhelete efe kapa efe eo mokadimi a e lefileng ho moabi wa mekitlane, ntle le ditjeo tseo moabi wa mekitlane a di fihletseng ho lokisa tshenyoo e bakilweng ke mokadimi ekasitana le tjheete e utlwalang ya rente eo mokadimi a neng a tla e lefa bakeng sa ho sebedisa thepa.

(Karolo 121)

Ho tlohela kapa ho kgutlisa thepa ho etsuwang ke mokadimi le ka moo hona ho amang mokadimi

Molao o hlalosa hore mokadimi a ka itokolla ho tumellano ya ho reka ka mokitlane, kadimo ya ho tshwarisa kapa ya ho hira, mo nakong efe kapa efe mme se se ka dirwa ka ho busetsa dithoto tsa moabi wa mokitlane. ha dithoto di buswa moabi wa mokitlane o letelwa hore a di rekise mme a lefe akhaonte ya mokadimi. ha e le hore tjhelete yeo e dirwago e feta yeo e bego e kolotwa ke mokadimi, tjhelete ya tlaleletso e tshwanetse ho fiwa mokadimi. ha e le hore tjhelete e ka tlase ha mokitlane, gona mokadimi o tla tshwanela ke ho lefa moabi tjhelete yeo e kolotwago pele ho feta matsatsi a 10.

(Karolo ya 127)

TLHALOSO YA MANTSWE

- **Tumellano e nyenyane** tumellano ya mokitlane e fihlang ho R15 000
- **Tumellano e mahareng** tumellano ya mokitlane e pakeng tsa R15 001 le R250 000
- **Tumellano ya mokitlane e kgolo** tumellano ya mokitlane e ka hodimo ho R250 000.

DIHLOOHO TSE DING:

Ditokelo tsa mokadimi (Kgaolo ya 2)
Ho hloleha ho lefa le qobello ya ho lefa (Kgaolo ya 7)
Qobello ya Molao wa Naha wa Mekitlane (Kgaolo ya 11)

Kgaolo ya 7

HO HLOLEHA HO LEFA MOKITLANE LE QOBELLO YA HO LEFA

Kgaolo ena e tsepamisa maikutlo mehatong e lokelwang ho latelwa ha ho ka etseha hore mokadimi a se kgone ho lefa moabi wa mokitlane ka ho ya ka tumellano ya mokitlane e saennweng. Re tlilo bua ka dihlooho tsena:

- Tshebetso tse thibetsweng tsa ho bokella le ho qobella tefo ya mokitlane;
- Mekgwatshebetso e lokelwang ho latelwa ke moabi wa mekitlane pele ho qobello ya tefo ya mokitlane;
- Mekgwatshebetso ya dikoloto lekgotleng la dinyewe.

Tshebetso tse thibetsweng tsa ho bokella le ho qobella tefo ya mokitlane

Ha mokadimi a sa kgone ho lefa, moabi wa mokitlane o tla nka mehato ya ho bokella kapa ho fumana seo a se kolotwang. Hona ho bitswa qobello ya tefo ya sekoloto. Molao o thibela tshebetso tse ding tseo baabi ba mekitlane ba ka di sebedisang hore ba fumane tjehelete ya bona ho bakadimi. Moabi wa mokitlane ha a dumellwa hore a nke ditokomane tse latelang ka morero wa ho bokella le ho qobella ho leshwa ha mokitlane:-

- Tokomane ya boitsebiso
- Karata ya krediti kapa eo o rekang ka yona
- Karata ya ATM
- Nomoro ya karata ya ho ntsha tjehelete (PIN).

(Dikarolo tsa 90 le 133)

Ditsela tse tshwanetsweng ho latelwa ke moabi wa mekitlane pele motho a qobellwa ho lefa mokitlane

Ha mokadimi a tlotse ditefello, moabi wa mokitlane o tshwanetse hore pele a mo tsebise ka ho mo ngolla ka boemo ba akhaonte ya hae. Mokadimi o tla nkuwa a tlotse tefello ha ho fetile matsatsi a 20 a mosebetsi a eso lefe. Tsebisong eo moabi wa mokitlane o tla sisinya hore taba ena e iswe ho moeletsu wa mekitlane kapa lekgotla ya bakadimi kapa **Ombudsman** ya nang le matla a ho sebitsana le tsena. Maikemisetso a phetisetso ena ke hore mokadimi le moabi wa mokitlane ba lokise taba kapa ba dumele ho hlophisa ho lefa sekoloto hore se be maamong a tshwanetseng. Moabi wa mokitlane a ka se nkele mokadimi mehato ya molao pele ha ho mo tsebisa ka tjehelete eo e salletseng morao le ho mo

leмоса ka ditokelo tsa hae mabapi le hoo. Ha mokadimi a sa ye ho moabi wa mokitlane kapa *Ombudsman* pele ho feta matsatsi a 10 bakeng sa ho rarolla taba ena, moabi wa mekitlane a ka nka mehato e meng ho qobella hore sekoloto seo se leshwe.

(Karolo ya 129)

Mekgwatshebetso ya dikoloto Lekgotleng la Dinyewe

Moabi wa mokitlane a ka ya Lekgotleng la Dinyewe la Makgistrata ho ya kopa hore le mo thuse ka phethahatso ya tumellano ya mokitlane, e leng tjhelete e salletseng morao ha hona ho latelang ho se ho etsahetse:-

- Mokadimi ha a araba nothisi e ngotsweng e tswang ho moabi wa mekitlane ya hore a lefe mokitlane hore o be maamong a tshwanetseng ka ho ya ka tumellano ya mokitlane;
- Mokadimi a hanane le tshisinyo e entsweng ke moabi wa mokitlane e ngotsweng fatshe, e sisinyang ditsela tsa ho rarolla tsekisano efe kapa efe kapa ho lefa hore mokitlane o be maamong a tshwanetseng; kapa
- Mokadimi a sa iteanya le moeletsu wa mekitlane matsatsing a 10 a mosebetsi.

Mokadimi a ka fedisa tumellano ya mokitlane ka ho kgutlisetsa thepa eo ho moabi wa mekitlane. Moabi wa mekitlane o tla tshwanela ho rekisa thepa eo. Mokadimi o tla tshwanela ho lefa bakeng sa kgaello efe kapa efe ha ho ka etseha hore thepa e rekiswe ka theko e tlase ho ena le e palo e setseng. Molao o bolela hore moabi wa mekitlane a ka ya lekgotleng la dinyewe bakeng sa ho fumana kgaello eo haebe ha ya leshwa matsatsing a 10 a mosebetsi.

Lekgotla le tla ela hloko kopo ya kahlolo ya moabi wa mokitlane ha fela tumellano ya mokitlane e se ka tlasa **tekolo botjha**. Moo moabi wa mokitlane le mokadimi ba dumellaneng ka ditlhophiso tsa hore mokitlane o salletseng morao o lefuwe, mme mokadimi a lefa ho ya tumellano eo, moabi a ka se kope lekgotla hore le fane ka kahlolo mabapi le tumellano eo.

(Karolo ya 130)

TLHALOSO YA MANTSWE

- **Ombudsman** – sebopeho se ikemetseng se hlonngweng ka sepheo sa ho rarolla ditsekisano.
- **Tekolo botjha ya sekoloto** - ke tsela eo ka yona ditumellano tsa mekitlane tsa mokadimi di kopanngwang bakeng sa ho lekola le ho bona hore na mokadimi a ka kgona ditefello tsa kgwedi le kgwedi.

DIHLOOHO TSE DING:

Ditokelo tsa mokadimi (Kgaolo ya 2)
Ho tlohela, ho fedisa le ho qeta sekoloto pele ho nako (Kgaolo ya 6)
Dikeletso ka dikoloto (Kgaolo ya 8)
Ditsekisano le ditletlebo (Kgaolo ya 10)

Kgaolo ya 8

DIKELETSO KA SEKOLOTO

Kgaolo ena e tsepamisa maikutlo hodima dikeletso tsa sekoloto. E tla shebana le ho latelang:

- Ka moo mokadimi a ka fumanang tshebeletso ya dikeletso tsa sekoloto, ke ho re, tsa boithaopo, tsa moo a ka romelwang teng ke moabi wa mekitlane, moo a ka romelwang teng ke lekgotla la dinyewe,
- Na ho ba sekolotong ho feta tekano ho bolelang?
- Na ke eng mokitlane wa bohlaswa?
- Na ke eng tlhopiso botjha ya sekoloto?
- Sephetho sa tlhopiso botjha ya sekoloto
- Na ke eng setifikeiti sa tokollo?

Dikeletso tsa sekoloto

Dikeletso ka sekoloto ke tshebetso eo sepheo sa yona e leng ho thusa ho hlophisa botjha ditlamo tsa sekoloto tsa bakadimi ba sa kgoneng ho lefa dikoloto tsa bona. Mokadimo o tla tshwanela ho kenyelletsa Moeletsi wa Mokitlane ya tla rerisana ka tlhophiso botjha ya ditlamo tsa sekoloto tsa mokadimi le baabi ba mekitlane. Sepheo sa dikeletso tsa sekoloto ke ho thusa bakadimi hore ba kgone hol lefa dikoloto tsa bona.

(Karolo ya 86)

(Molawana wa 24, 26)

Ka moo mokadimi a ka fumanang ditshebeletso tsa dikeletso tsa sekoloto

Ho na le ditsela tse tharo tseo ka tsona mokadimi a ka fumanang ditshebeletso tsa dikeletso tsa sekoloto.

1. Ka boithaopo

Mokadimi a ka ya ho **Moeletsi wa Mokitlane** ka boithaopo ha a utlwa hore a ke ke a kgona ho lefa dikoloto tsa hae. Moeletsi wa Mokitlane o tla etsa tekolo ho bona hore na mokadimi o na le dikoloto tse fetang tekano. Tshebetso ya tlhophiso botjha ya sekoloto ho shebanwa le yona mona ka tlase.

2. Ho romelwa ke moabi wa mekitlane

Molao o laela hore moabi wa mekitlane a nke mehato e itseng pele a nka mehato ya semolao kgahlanong le mokadimi ya hlolehileng ho lefa sekoloto sa hae. O mong wa mehato eo o kenyelletsa ho neha mokadimi nothisi e ngotsweng fatshe e mo tsebisang ka ho hloleha ho lefa sekoloto. Nothisi ena hape e lokela ho tsebisa mokadimi hore o na le tokelo ya ho ya ho Moeletsi wa Mokitlane ho ya batla thuso.

(Karolo ya 129)

Ho romelwa ke lekgotla la dinyewe

Ha lekgotla la dinyewe le fumana hore mokadimi ya hlahelletseng ka pela lona e ka nna ba o dikolotong ho feta tekano, lona le ka romela mokadimi ho Moeletsi wa Mekitlane.

(Karolo ya 85)

(Molawana wa 26)

Na ho ba sekolong ho feta tekano ho bolelang?

Mokadimi o ba sekolong ho feta tekano ha a se na tsela ya ho kgona ho lefa sekoloto sa hae mafelong a kgwedi. Molao hape o bolela hore ha Moeletsi wa Mekitlane a se a phethile tekolo a bile a fihletse sephetho sa hore mokadimi a ke ke a kgona ho lefa sekoloto sa hae mafelong a kgwedi, mokadimi eo o na le dikoloto tse fetang tekano.

(Karolo ya 79)

Baeletsi ba Mekitlane hape ba thusa bakadimi ka bokgoni ba motheo ba thero ya ditjhelete, bo jwalo ka ho ngola bajete.

Le ha mokadimi a na le tokelo ya ho etsa kopo ya tihopiso botjha ya sekoloto, hona ha ho bolele hore o tla tshwaneleha feela jwalo bakeng sa tshebeletso eo.

Ka mora ho lekola boemo ba ditjhelete ba mokadimi, Moeletsi wa Mekitlane a ka phetha ka hore mokadimi o dikolotong tse fetang tekano. Moeletsi wa Mekitlane moo o lokela ho neha mokadimi lengolo la kganelo.

Mokadimi ya fumaneng lengolo le jwalo la kganelo, matsatsing a 20 a **kgwebo**, a ka ya lekgotleng la dinyewe ho ya kopa hore le phatlalitse hore o dikolotong ho feta tekano. Hodima moo mokadimi a ka kopa lekgotla la dinyewe ho phatlalatsa hore ditumellano tsa hae e bile tse bohlaswa (sheba puisano e mona ka tlase) e be le laela hore ho be le tlhopiso botjha ya sekoloto.

(Karo lo ya 86)
(Molawana wa 25)

Na tumellano ya mokitlane e bohlaswa ke eng?

Molao o laela hore moabi wa mekitlane a etse bonnete ba hore mokadimi o ka kgona ho lefa mokitlane oo a etsang kopo ya ona pele a ka mo neha kadimo kapa mo rekisetsa thepa ka sekoloto. Ha moabi wa mekitlane a hloleha ho etsa bonnete bona moo tumellano eo e tla nkuwa e le e bohlaswa.

Tumellano e bohlaswa ha:

- Moabi wa mekitlane a sa etse tekolo e nepahetseng ya monyetla o ka bang kotsi wa mokitlane bakeng sa ho netefatsa hore mokadimi a ka kgona ho lefa kadimo eo;
- Moabi wa mekitlane a tswela pele ho neha mokadimi kadimo le ha mokadimi a ke e ka kgona ho lefa ka ho ya ka tekolo e entsweng;
- Mokadimi a sa utlwisise ditokelo le ditlamo tsa hae tumellanong ekasitana le ditjeo tsa ho nka kadimo eo.

(Karo lo ya 80)

Ke lekgotla la dinyewe feela le ka phatlalatsang hore tumellano e bohlaswa ka kopo ya Moeletsi wa Mekitlane kapa mokadimi.

Lekgotla la dinyewe le ka emisa tumellano e phatlaladitsweng hore e bohlaswa. Le ka fetola hape le dipehelo le maemo a tumellano, ke hore, ka moo ditjhelete di lokelwang ho leshwa ka teng ke mokadimi ho moabi wa mekitlane. Moabi wa mekitlane a ke ke a kgona ho fetola tswala kapa tefello efe kapa efe ya mokadimi e tumellanong e emisitsweng.

(Karolo ya 84)

(Molawana wa 23)

Na tlhopiso botjha ya sekoloto ke eng?

Tlhopiso botjha ya sekoloto ke tshebetso eo ho yona Moeletsi wa Mekitlane a lekolang tumellano ya mokitlane ya mokadimi e be o hlophisa botjha tefello.

Moeletsi wa Mekitlane o tla qala ka ho leka ho hlophisa botjha sekoloto sa mokadimi ka ho etsa tshisinyo ho baabi bohle ba mekitlane le ka ho leka ho etsa hore bohle ba amehang ba dumellane ka tshisinyo. Ha tumellano e se e fihletswe, Moeletsi wa Mekitlane a ka kopa Lekgotla la Mekitlane (Tribunal) kapa lekgotla la dinyewe ho fana ka tumello.

Ha ho sa fihlelwe tumellano, Moeletsi wa Mekitlane a ka lebisa taba ena Lekgotleng la Dinyewe la Makgistrata. Lekgotla la Makgistrata le lokela ho mamela taba ena e be le fana ka taelo e tshwanetseng.

(Karolo ya 86)

(Molawana wa 24)

Sephetho sa tlhopiso botjha ya sekoloto

Hang ho ba mokadimi ia kengwe tlasa tekolo ya sekoloto, baabi ba mekitlane ba ke ke ba kgona ho nka mehato efe kapa efe ya semolao kgahlanong le mokadimi. Hodima moo, mokadimi eo sekoloto sa hae se ntseng se hlophiswa botjha ha a dumellwa ho etsa kopo ya ho fumana mokitlane kapa ho fumana mekitlane e meng. Mokitlane o mong feela oo mokadimi ya leng tlasa tekolo ya sekoloto a ka etsang kopo ya ona ke wa **consolidation loan** (kadimo e tla lefella dikoloto tsohle ka ho di kopanya).

Mokadimi ya hlolehang ho lefa ka ho ya ka tumellano ya tlhophiso botjha o tla tloswa ka potlako tshebetsong ya tekolo ya sekoloto mme baabi ba mekitlane ba ka nka mehato ya semolao ka potlako kgahlanong le mokadimi. **(Karolo ya 86)**

Na “Setifikeiti sa tokollo” ke eng?

Mokadimi ya seng a lefile sekoloto sa hae ka botlalo ka ho ya ka tlhopiso botjha ya sekoloto o lokela ho fumana “Setifikeiti sa tokollo” ho tswa ho Moeletsi wa Mekitlane. Setifikeiti sena se dumella mokadimi hore rekoto ya hae ya mekitlane e tshwerweng ke biro ya mekitlane e hlakolwe. Ho kengwa mananeng ohle a amanang le sekoloto se lefuweng ho lokelwa ho hlakolwa. Ha ho ka etseha hore Moeletsi wa Mekitlane a hane ho neha mokadimi setifikeiti yena a ka ya Lekgotleng (Tribunal) ho ya lekola qeto ya Moeletsi wa Mekitlane. **(Karolo ya 71)**

(Molawana wa 27)

DIHLOOHO TSE DING TSE AMANANG LE YONA

**Ho hloleha ho lefa sekoloto le ho qobellwa ho lefa sekoloto
(Kgaolo ya 7)**

TLHALOSO YA MANTSWE

- **Matsatsi a kgwebo:** Matsatsi ohle ho sa kenyelletswe Meqebelo le di-Sontaha le Matsatsi a Phomolo;
- **Dikeletso ka sekoloto:** Tshebetso ya ho lekola ho ba sekolong ho feta tekano le ho hlophisa botjha sekoloto;
- **Moeletsi wa Mekitlane:** Motho ya ngodisitseng le Bolaodi ba Naha ba Mekitlane jwalo ka Moeletsi wa Mekitlane mme a thusa bakadimi ka tlhopiso botjha ya sekoloto;
- **Consolidation loan:** Kadimo e nkuwang ke mokadimi bakeng sa ho kopanya dikoloto tsa hae mmoho e be di leshwa ka kadimo E le nngwe.

DIHLOOHO TSE DING:

Ditokelo tsa mokadimi (Kgaolo ya 2)

Tshebetso tsa papatso (Kgaolo ya 4)

Ditjeo (Kgaolo ya 5)

Ho tlohela, ho fedisa le ho qeta sekoloto pele ho nako (Kgaolo ya 6)

Kgaolo ya 9

DIBIRO YA MEKITLANE LE TLHAHISOLESERING YA MEKITLANE

Kgaolo ena e tla shebana le dihlooho tse latelang:

- Tlhahisoleseding ya mokadimi ya mokitlane
- Na ke tlhahisoleseding efe e ka bolokwang?
- Na ke tlhahisoleseding efe e ke keng ya bolokwa?
- Mehlopi ya tlhahisoleseding
- Nako ya ho tshwara tlhahisoleseding
- Ho tlosa tlhahisoleseding le ho hanyetsa tlhahisoleseding e fosahetseng
- Mehato e nkuwang pele ho kengwa lenaneng tlhahisoleseding e sa lokang
- Tseo tlhahisoleseding ya mekitlane e sebedisetswang tsona.

Molao o re Bolaodi ba Naha ba mekitlane bo tshwanetse ho ngodisa le ho **laola** dibiro tsa mekitlane. Molao hape o hlalosa hore ke tlhahisoleseding e jwang e ka tshwarwang ke dibiro tsa mekitlane, ke mang ya ka romelang tlhahisoleseding ho biro, ke mang ya ka fumanang tlhahisoleseding ho biro le hore biro e ka tshwara tlhahisoleseding nako e kae. Tlhahisoleseding ya mokadimi e ka ba ya hae ka boyena kapa tlhahisoleseding e mabapi le mokitlane.

(Dikarolo ya 43 le 70)

(Molawana wa 17)

Tlhahisoleseding ya mokadimi ya mokitlane

Molao o laola tshebediso ya **tlhahisoleseding ya mokitlane** ya mokadimi. Le ha ho le jwalo, tlhaloso ya “tlhahisoleseding ya mokitlane ya mokadimi” e batsi haholo mme e kenyelletsa tlhahisoleseding yohle ya mokadimi e jwalo ka:

- Histori ya motho ya mokitlane
 - ↳ Ditumellano tsa mokitlane tseo saennweng;
 - ↳ Histori ya ho lefa;
 - ↳ Ha e ba mokadimi o ka tlasa tekolo botjha ya mokitlane kapa o kile a ba ka tlasa yona.

- Histori ya motho mabapi le ditjhelete tsa hae
 - ↳ Kuno ya nako e fetileng le ya ha jwale;
 - ↳ Matlotlo le dikoloto.

- Tlhahisoleseding e nngwe ya motho ka boyena e jwalo ka:
 - ↳ Thuto, mosebetsi le histori ya mosebetsi;
 - ↳ Nomoro ya Tokomane ya Boitsebiso;

- ↳ Lebitso;
- ↳ Letsatsi la tswalo;
- ↳ Aterese ya moo motho a dulang;
- ↳ Boemo ba lenyalo;
- ↳ Dintlha tsa moo o ka iteanyang le motho. **(Karolo ya 70)**
(Molawana wa 18)

Na ke tlhahisoleseding efe e ka bolokwang?

“Tlhahisoleseding ya mekitlane” yohle ya mokadimi jwalo ka ha ho boletswe mona ka hodimo e ka bolokwa ke biro ya mekitlane, mmoho le tlhahisoleseding e latelang:

- Tlhahisoleseding ya tefello mabapi le ditshebeletso tse tswelang pele;
- Tlhahisoleseding efe kapa efe e hlokehang hore ho lemohwe bomenemene bo mabapi le mokitlane;
- Tlhahisoleseding e mabapi le ditefello tse entsweng ke mokadimi moo mokitlane o tlohelletsweng;
- Tlhahisoleseding efe kapa efe, ha feela mokadimi a fane ka tumello bakeng sa hore tlhahisoleseding ena e romelwe birong ya mekitlane, le ha feela moabi wa mokitlane a tsebisitse mokadimi hore tlhahisoleseding e tla sebedisetswang;

(Molawana wa 18)

Na ke tlhahisoleseding efe e ka se bolokwang?

Molao o re biro ya mekitlane ha ya tshwanela ho boloka tlhahisoleseding ya motho e latelang mona ka tlase:

- Borabe;
- Dikamano tsa sepolotiki;

- Boemo ba bophelo/histori;
- Tumelo kapa dikgopolo, tshepo kapa maikutlo a motho;
- Tshekamelo ya tsa thobalano;
- Botho ba yunione ya basebetsi.

(Molawana wa 18)

Mehlodi ya tlhahisoleseding ya dibiro tsa mokitlane

Molao o dumella feela batho/dibopeho tse latelang hore di romele tlhahisoleseding:

- Baabi ba mokitlane;
- Bakadimi ba lokisang tlhahisoleseding e fosahetseng;
- Mmuso, lekgotla la dinyewe kapa mosebeletsi wa lekgotla la dinyewe;
- Moabi wa ditshebeletso tse tswelang pele;
- Dikhampani tsa inshoreense;
- Dibopeho tse fuputsang ka bomenemene;
- Dibopeho tsa thuto tse jwalo ka diyunivesithi;
- Babokelli ba mekitlane;
- Dibiro tse ding tsa mokitlane.

(Karolo ya 70)

(Molawana wa 18)

Nako ya ho boloka tlhahisoleseding.

Molao o bolela hore tlhahisoleseding e ka bolokwa nako e kae ke biro. Nakong e fetileng biro e ne e iketsetsa qeto ka boyona ya hore e tla boloka tlhahisoleseding nako e kae.

Dinako tsa ho bolokwa ha tlhahisoleseding di bolelwa mona ka tlase:

	Sehlopha	Tlhaloso	Nako eo e bolokilweng ka yona
1	Ditsekisano tse netsweng	Mokadimi o na le tokelo ya ho hanyetsana le tlhahisoleseding e fosahetseng. Yona e ka ba dintlha tsa tsekisano e entsweng ya hanyetswa ka mora patlisiso	Dikgwedi tse 18
2	Dipotsiso	Dintlha tsa motho ya batlang tlhahisoleseding ya mokitlane ya mokadimi	Dilemo tse 2
3	Tlhaloso ya ka moo motho a lefang ka teng	Dintlha tsa ditefello tse entsweng ke mokadimi mabapi le tumellano ya hae ya mokitlane	Dilemo tse 5
4	Tlhahisoleseding e sa lokang	Tlhahisoleseding e amanang le ka moo mokadimi a lefang ka teng, jwalo ka ho lefa butle, ho hloleha ho lefa, ho se hlole o lefa	Selemo se 1
5	Tlhahisoleseding e sa lokang	Tlhahisoleseding e amanang le mehato e nkilweng ke moabi wa mokitlane kgahlanong le mokadimi ho qobella ho leshwa ha sekoloto jwalo ka ha se isitswe birong, ho nkuwe mehato ya molao, le ho phumola mokitlane ji.	Dilemo tse 2
6	Tlhophiso botjha ya sekoloto	Dintlha tsa mokadimi ya leng tlasa tekolo botjha ya sekoloto	Ho fihlela ha ho ntshwa setifikeiti sa ho lokolla
7	Kahlolo ya makgotla a dinyewe a baahi	Dikahlolo tseo makgotla a faneng ka tsona	Dilemo tse 5 kapa ho fihlela ha lekgotla le e fedisa
8	Ditaelo tsa taolo ya molao ka baka la sekoloto	Ditaelo tsa ho bea motho ka tlasa taolo ya molao ka baka la sekoloto	Dilemo tse 10 kapa ho fihlela ha lekgotla le e fedisa
9	Sequestration	Taelo eo lekgotla la dinyewe le faneng ka yona moo mokadimi a tjhonneng (insolvent)	Dilemo tse 10 kapa ho fihlela ha lekgotla le e fedisa
10	Liquidations	Taelo e tswang lekgotleng la dinyewe ha khampani e tjhonne	Ha ho na moedi
11	Ho tsosoloswa	Taelo ya lekgotla la dinyewe ya ho ntsha motho/khampani ho tjhonneng (sequestered or liquidated) ka mora ho ba mokitlane o leshwe kaofela.	Dilemo tse 5
12	Tlhahisoleseding e nngwe	Tlhahisoleseding efe kapa efe e sa akaretswang mona ka hodimo	Dilemo tse 5

(Karolo ya 73) (Molawana wa 17)

Ho tlosa tlhahisoleseding le ho hanyetsana le tlhahisoleseding e fosahetseng

Mokadimi o na le tokelo ya ho phephetsa tlhahisoleseding e fosahetseng e tshwerweng ke biro ya mekitlane. Mokadimi o tshwanetse ho bolella biro ya mekitlane hore tlhahisoleseding e fosahetse. Ha e qeta ho fumana tsebiso eo ho tswa ho mokadimi, biro e lokela hore ka potlako feela e kwale kapa e pate tlhahisoleseding eo hore ho s ebe le ya e bonang. Biro e tla ba le matsatsi a 20 a ho sebetso hore e fumane bopaki ba hore tlhahisoleseding eo e nepahetse. Ha e sa kgone ho etsa jwalo, moo e tshwanetse ho tlosa tlhahisoleseding eo direkotong tsa yona.

Ha e le hore biro ha e fumane bopaki ba tlhahisoleseding eo, empa mokadimi a ntse a phehelletse hore ha a dumellane le yona, mokadimi a ka re, matsatsing a 20 a mosebetsi, a kopa Bolaodi ba Naha ba Mekitlane ho batlisisa ka taba ena.

Karolo ya 73 ya Molao e na le pehelo ya ho “hlwekisa” e laelang dibiro hore di tlose tlhahisoleseding e itseng direkotong tsa tsona. Melawana ya tshebetso e metjha e sa tswa phatlalatswa mme yona e kopa dibiro tsa mokitlane hore di tlose direkoto tse itseng 'ha nngwe feela'.

Ha o batla ho tseba haholwanyane ka hona, sheba melawana ya tshebetso Koranteng ya mmuso ya nomoro ya 28864.

(Dikarolo 72 & 73)

(Melawana wa tshepediso 20)

Mehato e lokelwang ho nkuwa pele tlhahisoleseding e kengwa lenaneng la la biro ya mokitlane

Motho/khampani efe kapa efe dumelletsweng ho romela tlhahisoleseding ho biro ya mokitlane e tswanetse hore e qale pele ka ho nka mehato e utlwahalang ya ho etsa bonnete ba hore tlhahisoleseding eo e romelwang ho yona e nepahetse. Ha sekoloto e le se **felletsweeng ke nako** moabi wa mokitlane ha a dumellwa ho isa tlhahisoleseding ho biro. Pele ha ho ba moabi a romele **tlhahisoleseding efe kapa efe e sa lokang** birong ya mekitlane, o lokela ho qala ka ho neha mokadimi tsebiso ya matsatsi a 20 a ho sebetsa pele tlhahisoleseding eo e ilo kengwa birong. Mokadimi hape o tshwanetse ho tsebiswa ka tlhahisoleseding eo e tla romelwa ho biro hore a kgone ho e phephetsa ha e le hore e fosahetse.

(Melawana ya 18, 19)

Tseo tlhahisoleseding ya mokitlane e ka sebedisetswang tsona

Molao o beha tseo tlhahisoleseding ya mokitlane ya mokadimi e ka sebedisetswang tsona. Hape o bolela le nako eo ka yona ho hlokehang tumello ya ho sebedisa tlhahisoleseding ya mokitlane wa hae. Ke fmerero e latelang feela e dumelletsweng:

Moo tumello ya mokadimi e sa hlokeheng

- Morerong ofe kapa ofe o hlokwang ke Molao, jwalo ka tekolo ya bokgoni ba ho lefa;
- Diphuputso tsa bomenemene kapa bobodu ke ba Ditshebeletso tsa Sepolesa sa Afrika Borwa;

- Ditshebeletso tsa thibelo ya bomenemene kapa bobodu;
- Tekolo ya buka ya bao ba kolotang moo sekoloto sa mokadimi se **fetiseditsweng** mothong wa boraro;
- Ho fumana dintlha tsa mokadimi hore ho leshwe ditjhelete tsa penshene wang kapa inshoreense eo hosa etswang tleleime ya yona;
- Ho batla mokadimi hore a tle a lefe mokitlane oo o salletseng morao ho ya ka tumellano;
- Ho beha mokgwa wa dintlha (dikarata tsa dintlha).

Moo tumello ya mokadimi e hlokehang

- Ho beha meedi bakeng sa phepelo ya thepa kapa **ditshebeletso tse tswelang pele**;
- Ho lekola kopo ya inshoreense;
- Ho netefatsa mangolo a thuto;
- Ho lekola motho mabapi le kopo ya mosebetsi o hlokegang botshepehi mme o kenyelletsa ho tshwara ditjhelete.

Ke tlolo ya molao ho lekola boemo ba motho birong ya mekitlane haebe motho eo o tlilo mo hira mme boemo ba hae bo sa hloke botshepehi hape bo sa kenyelletse ho sebetsa ka ditjhelete.

(Karolo ya 70)
(Molawana wa 18)

TLHALOSO YA MANTSWE

- **Laola:** Ho etsa bonnete ba hore baabi ba mokitlane, baeletsi ba mekitlane le dibiro tsa mekitlane, ba etsa mesebetsi ya bona ka ho latela molao;
- **Ditshebeletso tse Tswelang pele:** Thepa le ditshebeletso tseo ho fanwang ka tsona ho ya ho ile, tse lefellowang kgafetsa, tse jwalo ka metsi le motlakase;
- **Mokitlane o fetisetsweng:** Moo mokitlane wa mokadimi o rekisetswang motho e mong ke moabi wa mekitlane mme motho eo e mong a bokelle sekolto ho tswa ho mokadimi;
- **Sequestration:** Taelo ya lekgotla la dinyewe ya hore motho o tjhonne;
- **Insolvent:** Ha sekoloto sa mokadimi se feta matlotlo hae mme a sa kgone ho lefa letho;
- **Liquidation:** Taelo ya lekgotla la dinyewe ya hore khampani e tjhonne;
- **Ho tsosoloswa:** Ha motho kapa khampani e neng e tjhonne e lefa mokitlane oo, lekgotla la dinyewe le ka tlosa taelo eo ya ho tjhona (sequestration or liquidation);

TLHALOSO YA MANTSWE

- **Felletswang ke nako:** Mokitlane o fellw ake nako ha moabi wa mokitlane a sa nke mehato kgahlanong le mokadimi ho fumana sekoloto ka nako e beuweng. Moabi wa mekitlane a ke ke a qobella sekoloto se felletswnng ke nako ka Lekgotla la Dinyewe;
- **Tlhahisoleseding ye e sa lokang:** Tlhahisoleseding e jwalo ka ka ya ho lefa butle, ho hloleha ho lefa, ho nyamela kapa ho iswa birong, ho nkelwa mehato ya molao kapa ho hlakolwa ha sekoloto.

DIHLOOHO TSE DING:

Ditokelo tsa mokadimi (Kgaolo ya 2)

Kgaolo ya 10

DITSEKISANO LE DITLETLEBO

Kgaolo ena e shebana le tse latelang:

- Na mokadimi a ka tlisa tletlebo neng?
- Na mokadimi a ka romela tletlebo ho mang?
- Tsela e lokelwang ho latelwa ha o kenya tletlebo Bolaoding ba Naha ba Mekitlane.

Na mokadimi a ka kenya tletlebo neng?

Mokadimi a ka hlalisa tletlebo nako efe kapa efe ha e le hore ha a kgotsofala ka ditshebeletso tseo a di fumaneng ho moabi wa mekitlane, Moeletsi wa Mekitlane kapa biro ya mekitlane. Mohlala, mokadimi o tshwanetse ho fuwa nothisi mabapi le ho salla morao ha mokitlane wa hae, pele ha ho ba moabi a mo nkele mehato ya semolao. Nothisi hape e tshwanetse ho eletsa mokadimi hore a ka kenya tsekisano ho *ombudsman* ya nang le matla, agente e nngwe ya tharollo ya ditsekisano, kapa lekgotla la dinyewe la basebedisi.

(Karolo ya 129, 134 le 136)

Na mokadimi a ka romela tletlebo ho mang?

Bolaodi ba Naha ba Mokitlane bo na le boikarabelo ba ho amohela le ho fuputsa ka ditletlebo tse amanang le mokitlane mmoho le merero e akaretswang ke Molao. Le ha ho le jwalo, haebe Bolaodi bo bona hore tletlebo e amana le taba e lokelwang ho rarollwa ke setheo se seng, Bolaodi bo tla fetisetsa taba eo setheong se tshwanetseng. Kgaolong ya 12, ho na le dintlha tsa ditheo tse ding tse sebetsanang le ditletlebo le ditsekisano bakeng sa ditaba tse ding ntle le tsa mokitlane. Molao o dumella mokadimi ho tlisa tletlebo ho e le nngwe ya dibopelo tse latelang:

1. Bolaodi ba Naha ba Mokitlane
2. Ombudsman ya nang le matla
3. Lekgotla la Naha la Bakadimi; kapa
4. Alternative Dispute Resolution Agent (ADR) (Agente e nngwe e Rarolang Ditsekisano)

1. Bolaodi ba Naha ba Mokitlane

Mokadimi a ka tlisa tletlebo Bolaoding ba Naha ba Mokitlane ha e le hore tletlebo eo e amana le tumellano ya mokitlane. Tsela e latelwang ke Bolaodi ha bo fumana tletlebo ho tla shebanwa le yona ha morao Kgaolong ena. **(Karolo ya 15)**

2. Ombudsman ya nang le matla

Di-indasteri tse jwalo ka ya inshoreense, ya ditshebeletso tsa ditjhelete le ho banka, jwalojwalo, di na le *Ombudsman*. Ombudsman ke mokga o thehwang bakeng sa ho amohela le ho rarolla ditletlebo le ditsekisano indastering ka nngwe. Mohlala ditletlebo tse amanang le banka, di ka tliswa ho *Ombudsman* wa Ditshebeletso tsa ho Banka, mme tletlebo e mabapi le biro ya mokitlane e ka tliswa ho *Ombudsman* wa Tlhahisoleseding ka Mokitlane.

3. **Lekgotla la Naha la Mekitlane (*National Consumer Tribunal*)**

Mokadimi a ka tlisa tletlebo kapa tsekisano ka ho toba Lekgotleng, le ha ho le jwalo, maemo ao tlasa ona mokadimi a ka etsang hona a na le meedi ka mokgwa o latelang:

- Moo Bolaodi ba Naha ba Mekitlane bo hananeng le tletlebo (sheba puisano tlelosong ya 4 mona ka tlase);
- Ha mokadimi a sa kgone ho rarolla tletlebo ka ho sebedisa *Ombudsman*, ADR, kapa Bolaodi. **(Karolo ya 137 le 141)**
(Melawana ya 49, 51)

2. ***Alternative Dispute Resolution agent (ADR)***

ADR ke sebopeho se leakang ho rarolla ditsekisano ka mokgwa wa poelano, ho kena dipakeng kapa bonamodi.

Ha mokadimi a ka isa tsekisano ho ADR mme ADR ya fumana hore e mong wa ba amehang ha a na tshebedisano kapa tsekisano e ke ke ya rarollwa, ADR o lokela ho fana ka setifikeiti se boelang hore tharollo ya tsekisano e hlolehile. Taba eo e ka romelwa Lekgotleng la Mekitlane ho ya rarollwa teng.

(Karolo ya 134)
(Molawana wa 51)

Mehato e tshwanetsweng ho latelwa ha ho tliswa tletlebo Bolaoding ba Naha ba Mekitlane

Mokadimi a ka ikopanya le Bolaodi ba Naha ba Mekitlane ka mohala kapa a ka tlatsa foromo ya tletlebo, e ka fumanwang Bolaoding. Mokadimi o lokela ho fana ka tlhahisoleseding e latelang ha a kenya tletlebo:

- Lebitso ka botlalo, sefane le nomoro ya ID;

- Dinomoro tsa moo ho ka iteangwang le yena teng;
- Tlhaloso ya tletlebo ka bokgutshwane.

Tletlebo e tshwanetse ho tlišwa Bolaoding feela ha e le hore mokadimi o lekile ho rarolla taba le moabi wa mekitlane mme a hloleha.

Bolaodi bo tla:

- fana ka tsebiso ya ho se fetise taba ha bo ka fumana ore e wela ka ntle ho taolo ya Molao;
- batlisisa ka tletlebo eo ka semolao; kapa
- fetisetsa taba eo ho *ombudsman* ya nang le matla kapa *ADR* kapa lekgotla la dinyewe.

Ha e le hore taba e romelwa hore ho ilo batlisiswa ka yona, Bolaodi ba Naha ba Mokitlane bo ela hloko raporoto ya mofuputsi e be bo

- fana ka nothisi ya ho se fetise; kapa
- ba fetisetsa taba eo Lekgotleng la Mokitlane hore le etse qeto.

Ha e le hore tletlebo e ama **tlolo ya molao, ho** ya ka Molao ona, Bolaodi moo bo tla romela taba eo Bolaoding ba Naha ba Botjhotjhisi bakeng sa hore ho etswe qoso ya botlokothebe kgahlanong le motho eo ho tletlejang ka yena.

Ha e le hore tsekisano e ya rarollwa, sephetho se ka romelwa Lekgotleng la Mokitlane ho ya etsa taelo ya tumello.

(Dikarolo tsa 136, 138, 139 le 140)
(Molawana wa 50)

TLHALOSO YA MANTSWE

- **Ombudsman ya nang le matla:** Ofisi kapa sebopeho se ka hara indasteri se hlonngweng ka molao kapa ka ho ithaopa, bakeng sa ho thusa ho rarolla ditsekisano pakeng tsa bakadimi le mekga e meng ka hara indasteri. Hangata ditaba tse rarollwang ke *Ombudsman* di behwa ka ho ikgetha mme hona ho hlaloswa e le “matla” a *Ombudsman*.
- **Tlolo ya Molao:** Molao o re ha ho ka tlolewa diphelelo tse itseng tsa Molao, hoo e tla ba tlolo ya molao e ka bang le diqoso tsa botlokotsebe kgahlanong le motho eo ya tlotseng molao.

DIHLOOHO TSE DING:

Ditokelo tsa Bakadimi (Kgaolo ya 2)
Ho hloleha ho lefa le ho qobella ho lefa (Kgaolo ya 7)
Biro ya Mekitlane le Tlhahisoleseding ka Mekitlane (Kgaolo ya 9)
Qobello ya Molao wa Naha wa Mekitlane (Kgaolo ya 11)
Dinomoro tsa bao ba ka ho thusang (Kgaolo ya 12)

Kgaolo ya 11

QOBELLO YA MOLAO WA NAHA WA MEKITLANE

Kgaolo ena e tla shebana le ka moo Molao wa Naha wa Mokitlane o qobellwang ka teng. E tla shebana le dihlooho tse latelang:

- Bolaodi ba Naha ba Mokitlane
- Lekgotla la Naha la Bakadimi la Mokitlane.

Bolaodi ba Naha ba Mokitlane

Molao o theha Bolaodi ba Naha ba Mokitlane. Bolaodi ba Naha ba Mokitlane bo laola mekitlane mme bo qobella ho kengwa tšhebetsong ha Molao.

➤ **Mesebetsi:**

Bolaodi:

- ↳ bo na ile boikarebelo ba ho ngodisa baabi ba mekitlane, biro ya mekitlane le Baeletsi ba Mokitlane;
- ↳ bo lokela ho beha leihlo le ho fuputsa ditletlebo;
- ↳ bo na le boikarabelo ba ho tlalehela Palamente ka ho ba teng ha mekitlane, tšebetso tsa papatso, phihlelo ya mekitlane le boemo ba ho ba dikolotong ho feta tekano ha bakadimi;
- ↳ bo na le boikarabelo ba ho qobella ho kengwa tšhebetsong ha Molao.

- Matla:
 - Bolaodi:
 - ↳ bo fuputsa ka ho se latele molao ha ofe kapa ofe ya ngodisitsweng;
 - ↳ bo fana ka dinothisi tsa ho se latele molao;
 - ↳ bo qosa bao ba tlolang molao ka pela Lekgotla la Mekitlane;
 - ↳ bo romela ditletlebo Lekgotleng la Mekitlane;
 - ↳ bo kopa Lekgotla la Mekitlane ho ntsha ya ngodisitsweng lenaneng la ba ngodisitsweng;
 - ↳ bo beha maemo mabapi le ngodiso ya bao ba ngodisitsweng.

Lekgotla la Naha la Bakadimi la Mekitlane (National Consumer Tribunal)

Molao hape o thea Lekgotla la Naha la Bakadimi la Mekitlane. Lekgotla lena le theilwe bakeng sa ho fana ka qeto ditabeng tsa mekitlane tseo ho tsekisanwang ka tsona, ke hore tse ke keng tsa rarollwa ka Bolaodi ba Naha ba Mekitlane. Le ka fana ka taelo le dikotlo tse boletsweng mona ka tlase:

- Ditaelo:
 - ↳ Lekgotla la Mekitlane, le dutse ka setho se le seng kapa ditho tse felletseng tsa lona tse tharo, le ka etsa qeto mabapi le ditaba tsena tse latelang:
 - Ho ntshwa ha ba ngodisitsweng (*registrants*) lenaneng la ba ngodisitsweng;
 - Ditaba tse rometsweng ke Bolaodi;
 - Ho fana ka dikotlo moo ho fumanwang hore ha ho a latelwa molao;
 - Ho etsuwa ha ditaelo tsa ditjeo ditabeng tseo le etsang qeto hodima tsona;

- Ho fana ka ditaelo tsa tumello moo ba amehang ba dumellaneng ka tharollo ya tsekisano;
 - Ho fana ka ditaelo tsa tumello moo ba amehang ba dumellaneng ka tlhophiso botjha ya sekoloto;
 - Ho phatlalatsa hore boitshwaro ba bao ba ngodisitsweng bo thibetswe ka ho ya ka Molao;
 - Ho laela hore ya ngodisitsweng a emise ka diketso tse itseng.
- Dikotlo:
- ↳ Lekgotla la Mokitlane le ka fana ka kotlo ya tsamaiso;
 - ↳ Kotlo e ka nna ya se be ka hodimo ho R1 miliyone kapa 10% ya peelo ya selemo ya **eo ya ngodisitsweng**, mme ho tla ya ka hore ke hofe ho hodimo.

(Karolo ya 150 le 151)

DIHLOOHO TSE DING TSE AMANANG LE YONA:

(Ditsekisano le Ditletlebo (Kgaolo ya 10)

TLHALOSO YA MANTSWE

- **Ya ngodisitsweng** – Ho kenyelletsa baabi ba mekitlane, baeletsi ba mekitlane le dibiro tsa mekitlane tse ngodisitseng le Bolaodi.

DIHLOOHO TSE DING:

Ditokelo tsa basebedisi (Kgaolo ya 2)

Tshebetso tsa Papatso (Kgaolo ya 4)

Ditjeo (Kgaolo ya 5)

Ho tlohela, ho fedisa le ho qeta sekoloto pele ho nako (Kgaolo ya 6)

Kgaolo ya 12

DINOMORO TSE DING TSE MOLEMO TSA BAO O KA ITEANYANG LE BONA

Kgaolong ena o tla fumana dintlha tsa ditheo tseo o ka iteanyang le tsona e leng moo o ka isang ditletlebo tsa hao tse amanang le ditaba tse fapaneng.

- 1. The National Credit Regulator 1. (Bolaodi ba Naha ba Mekitlane)**
- bo rarolla ditletlebo tse amanang le ditumellano tsa mekitlane, biro ya mekitlane le Babokelli ba Dikoloto
Toll share: 0860 627 627
- 2. Financial Services Board (Boto ya Ditshebeletso tsa Ditjhelete)**
- bo rarolla ditletlebo tse amanang le ditshebeletso tsa ditjhelete tseo e seng tsa ho banka, mohlala, dikimi tsa dipeeletso, matlole a penshene dikhampani tsa inshoreense le disosaethi tsa setswalle.
Toll free: 0800 110 443 or 0800 202 087
Fekse: (012) 347 0221

- 3. Credit Information Ombudsman (*Ombudsman wa Tlhahisoleseding ya Mekitlane*)**
- o rarolla ditletlebo tse amanang le tlhahisoleseding ya mekitlane
Call Centre: 0861 662 837 kapa 0860 OMBUDS
- 4. Ombudsman for Banking Services (*Ombudsman wa Ditshebeletso tsa ho Banka*)**
- o rarolla ditletlebo tsa batho tse mabapi le ditshebeletso le dihlahiswa tsa ho banka
Mohala: 0860 800 900 kapa 0860 OMBUDS
Fekse: (011) 838 0043
- 5. Debt Collectors Council (*Khansela ya Babokelli ba Dikoloto*)**
- ba rarolla ditletlebo tse amanang le pokello ya dikoloto
Mohala: (012) 804 9808
Fekse: (012) 841 6238
- 6. Department of Trade and Industry (*Lefapha la Kgwebo le Indasteri*)**
Mohala: (012) 349 9500
Call Centre: 0861 843 384
Fekse: 0861 843 888
- 7. Provincial Consumer Affairs Directorates (*Makala a Diprovinse a Ditaba tsa Bakadimi*)**
- a rarolla ditletlebo moo mokadimi a bonang ditokelo tsa hae di tlotswe

Kapa Botjhabela

Mohala: (040) 609 3663

Fekse: (040) 609 3201

Foreistata

Mohala: (051) 400 4852

Fekse: (051) 400 9609/10

Gauteng

Mohala: (011)355 8008/6

Fekse: (011) 355 8019

Kwa-Zulu Natal

Mohala: (031) 310 530

Fekse: (031) 310 5416

Limpopo

Mohala: (015) 291 2863/4/2

Fekse: (015) 291 2898

Mpumalanga

Mohala: (013) 752 3761

Fekse: (013) 752 3729

Leboya Bophirima

Mohala: (018) 387 7700

Fekse: (018) 392 5660

Kapa Leboya

Mohala: (053) 830 4800

Fekse: (053) 832 4830

Kapa Bophirima

Mohala: 0800 007 081

Fekse: (021) 483 5872